

WAT BETEKENDE DE KOUDE OORLOG ?

Belgische diplomaten en de vijandige bipolarisering : Edouard Le Ghait en baron Hervé de Gruben ¹

MAARTEN VAN ALSTEIN *

DE TWEE MONDIALE OORLOGEN DIE IN DE EERSTE HELFT VAN DE 20e EEUW DE WERELDPOLITIEK DOMINEERDEN, BAARDEN NIET LANG NA HET EINDE VAN DE VIJANDELIJKHEDEN IN 1945 EEN NIEUW GLOBAAL CONFLICT DAT DE TWEEDE HELFT VAN DE EEUW ZOU BEPALEN : DE KOUDE OORLOG. NA DE NEDERLAAG VAN DUITSLAND EN JAPAN LIEP DE GROTE ALLIANTIE, DIE DE VERENIGDE STATEN, GROOT-BRITANNIË EN DE SOVJET-UNIE HAD VERBONDEN IN HUN STRIJD TEGEN DE STATEN VAN DE AS, OP DE KLIPPEN. IN DE INTERNATIONALE BETREKKINGEN ZETTE ZICH EEN PROCES VAN VIJANDIGE BIPOLARISERING DOOR. DE SOVJET-UNIE WERD DE VIJAND, DE VERENIGDE STATEN DE VRIEND. DE KOUDE OORLOG HAD NIET ALLEEN EEN BEPALENDE INVLOED OP DE BELGISCHE MAATSCHAPPIJ, ECONOMIE EN POLITIEK, OOK HET ACTIEKADER VAN DE BELGISCHE DIPLOMATIEKE ELITE WERD ER INGRIJPEND DOOR BEÏNVLOED. DIT ARTIKEL BESTUDEERT HOE TWEE BELGISCHE TOPDIPLOMATEN MET EEN VERSCHILLENDE POLITIEKE EN FILOSOFISCHE ACHTERGROND, BARON HERVÉ DE GRUBEN EN EDOUARD LE GHAIT, BETEKENIS GAVEN AAN DE INTERNATIONALE BIPOLARISERING EN HET BELGISCH BUITENLANDS BELEID IN DE ONMIDDELLIJKE NAOROLOGSE PERIODE.

Op 6 december 1944 beklom de socialistische Minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak, die enkele maanden voordien met de regering Pierlot was teruggekeerd uit Londen, het spreekgestoelte van het Belgische parlement om de krachtlijnen van het Belgische buitenlandse beleid voor de naoorlogse periode uiteen te zetten ². Spaak stelde dat de Belgische buitenlandse politiek zich zou richten op drie 'etages' van het internationaal-politieke gebouw dat men volgens hem moest oprichten om de internationale vrede te verzekeren. Elke verdieping had een naam : collectieve veiligheid (de Verenigde Naties), Europese alliantie (continentale samenwerking tussen Britten en Sovjets), en regionale ententes (in West-Europa onder leiding van Groot-Brittannië).

In de loop van de tweede helft van de jaren 1940 zou geleidelijk blijken dat dit programma niet gerealiseerd kon worden zoals Spaak het in 1944 voor ogen had. De Grote Alliantie tussen de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie en Groot-Brittannië – tot stand gekomen in de gezamenlijke strijd tegen Duitsland – hield na het einde van de oorlog niet lang stand. Door een proces van groeiende confrontatie, bipolarisering en vijandigheid begon de Koude Oorlog de internationale betrekkingen te beheersen. Mijlpalen in dit proces waren onder meer de Poolse kwestie, de opmars van het

1 Mijn dank gaat uit naar Marnix Beyen, Marijke De Bie, Aline Sax, Herman Van Goethem, Carolien Van Loon, Yvan Vanden Berghe en Antoon Vrints voor hun kritische bemerkingen bij eerdere versies van deze tekst.

2 PAUL-F. SMETS (ed.), *La pensée européenne et atlantique de Paul-Henri Spaak (1942-1972)*, Brussel, 1980, p. 52.

Rode Leger in Centraal- en Oost-Europa, de tegengestelde visies over Duitsland, het Marshallplan, het Pakt van Brussel en het Atlantisch Pakt ³. De meeste Europese kleine staten geraakten nauw betrokken bij de groeiende confrontatie en bipolarisering tussen Oost en West. Voor België betekende dit dat het land een actieve partner werd in het Westerse Atlantische blok – niet onder Brits maar Amerikaans leiderschap – en dat er van samenwerking met de Sovjet-Unie geen sprake meer kon zijn. Aan het einde van de jaren 1940 waren atlantisme, europeanisme en anti-sovjetisme de pijlers waarop de Belgische internationale positie steunde.

Deze evoluties hadden ingrijpende effecten voor de hele Belgische maatschappij ⁴, maar zeker ook voor de Belgische diplomatieke elite. Op enkele jaren tijd werden de uitgangspunten en het actiekader van het Belgisch diplomatiek optreden in de wereld grondig gewijzigd ⁵. In dit artikel wil ik twee Belgische topdiplomaten, Edouard Le Ghait en baron Hervé de Gruben, op de voorgrond plaatsen van het internationale toneel waarop, in de periode van 1944 tot 1949, het proces van vijandige bipolarisering zich voltrok. Le Ghait en de Gruben bekleedden tijdens de oorlog en de onmiddellijk daaropvolgende periode sleutelfuncties in de Belgische diplomatie. Le Ghait was tot de zomer van 1944 kabinetschef van Spaak en directeur van de Politiek, nadien werd hij ambassadeur in Moskou en Nanking. De Gruben was ambassaderaad in Washington tot begin 1945, toen hij werd teruggeroepen naar Brussel om directeur van de Politiek, en in 1947 secretaris-generaal van het departement Buitenlandse Zaken te worden.

Het is bijzonder interessant om deze twee diplomaten te bestuderen en te vergelijken. Ten eerste waren zowel Edouard Le Ghait als Hervé de Gruben actieve schrijvers; ze besteedden niet alleen veel aandacht aan hun nota's en rapporten, maar publiceerden ook artikels en boeken. Ten tweede hadden ze beiden een uitgesproken maar verschillend profiel. De Gruben was katholiek; Le Ghait stond in het departement bekend als 'links'. Een studie van de Gruben ligt ten slotte voor de hand omdat hij een nauwgezette archivaris was. Hij bewaarde zorgvuldig eigen teksten, nota's en briefwisseling. Deze interessante collectie werd na zijn dood in het SOMA neergelegd ⁶.

³ YVAN VANDEN BERGHE, *De Koude Oorlog. Een nieuwe geschiedenis (1917-1991)*, Leuven, 2008, p. 65-159.

⁴ Zie MARK VAN DEN WIJNGAERT & LIEVE BEULLENS, *Oost West, West best : België onder de Koude Oorlog, 1947-1989*, Tielt, 1997.

⁵ Zie voor case studies van Belgische diplomaten tijdens de Koude Oorlog YVAN VANDEN BERGHE, "Edelman en Burgerman. De reacties van de Belgische ambassadeurs in Boedapest op de sovjetbedreiging (1947-1958)", in JAN ART & LUC FRANCOIS (eds.), *Docendo Discimus. Liber amicorum Romain Van Eeno*, Gent, 1999, p. 333-346 en DIRK MARTIN, "Belgian diplomats in the Cold War. The case of Jacques Delvaux de Fenffe", in *Historiens de l'Europe contemporaine*, 8 (3-4), 1993 (ook verschenen in *Bijdragen Navorsings- en Studiecetrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, speciaal nummer 1995, p. 21-57).

⁶ Zie JOSÉ GOTOVITCH, *Archives Baron Hervé de Gruben*, - Centre de Recherches et d'Études historiques de la Seconde Guerre mondiale (CREHSGM). Inventaire 13, Brussel, 1982.

- De Belgische ambassadeur Cartier de Marchienne (vijfde van rechts) omringd door de Belgische regering in Londen vlak voor hun terugkeer naar het vaderland op 8 september 1944. (Collectie SOMA, nr. 32887)

Ik wil onderzoeken hoe beide diplomaten betekenis gaven aan het ontstaan van de Koude Oorlog en nagaan hoe de evoluties in hun betekenisgeving begrepen kunnen worden in de context van het proces van vijandige bipolarisering. Hoe interpreteerden Edouard Le Ghait en baron Hervé de Gruben de vijandige bipolarisering van de internationale betrekkingen? Welke visies, percepties, vriend- en vijandbeelden over de Sovjet-Unie, de Verenigde Staten, het communisme, de Koude Oorlog enz. brachten ze tot uiting in hun geschriften? Hoe evolueerden hun betekenischema's en hoe kunnen deze evoluties begrepen worden?

Om de betekenis- en interpretatieschema's van beide diplomaten na te gaan zal ik enkele sleutelteksten van hun hand analyseren. Hierbij gaat het zowel om archiefstukken (uit het Archief van Buitenlandse Zaken en de privé papieren van Hervé de Gruben en Paul-Henri Spaak⁷) als om gepubliceerde teksten. Wat de archiefstukken betreft gaat het over verschillende soorten bronnen. Een eerste categorie omvat de diplomatieke rapporten vanuit de ambassades. Deze werden op de buitenlandse posten opgesteld door de ambassadeur en zijn staf met als bedoeling het departement in Brussel te informeren over de binnenlandse situatie en de buitenlandse politiek van het land waar ze verbleven. Deze rapporten werden in Brussel ontvangen en gelezen door 'P', de directie van de

⁷ Zie THIERRY GROSBOIS, "Les papiers Paul-Henri Spaak déposés à la Fondation P.-H. Spaak", in *European Review of History*, (9), 2002, p. 303-327.

Politiek, die ze doorstuurde naar het kabinet, en naar andere directies en posthoofden in het buitenland waarvoor de rapporten mogelijk relevant waren. Het is moeilijk na te gaan welke rapporten daadwerkelijk door de minister persoonlijk werden gelezen. Wel is bekend dat Spaak niet graag lange rapporten las. Hij gaf de voorkeur aan beknopte nota's en samenvattingen van rapporten van postoversten, en nog liever dan te lezen, luisterde hij naar mondelinge uiteenzettingen⁸. Een tweede categorie documenten zijn beleidsnota's. Deze werden doorgaans door de directeur van de Politiek en zijn staf opgesteld om de beleidsbeslissingen voor te bereiden. Deze nota's bieden vaak een goed inzicht hoe de auteurs ervan het beleid trachtten te beïnvloeden. Een laatste categorie van archiefstukken is de persoonlijke en vertrouwelijke briefwisseling tussen diplomaten. In het kader van dit artikel zijn vooral enkele brieven van belang die Spaak en Edouard Le Ghait uitwisselden na de aanstelling van die laatste tot de nieuwe Belgische ambassadeur in Moskou. Ze bieden een uitzonderlijke inkijk in de ideeën, visies en opvattingen van de auteurs en de ontvangers van deze brieven.

Uit deze drie categorieën van documenten heb ik teksten geselecteerd uit drie periodes : 1) de jaren 1943-1946, toen er prognoses gemaakt moesten worden over de mogelijkheden tot samenwerking tussen de grootmachten 2) de jaren 1947-1948, toen beide diplomaten hun visie gaven over te sluiten allianties en ententes en er analyses gemaakt werden over het gedrag van de Sovjet-Unie 3) de periode na 1949, toen Hervé de Gruben en Edouard Le Ghait hun mening formuleerden over de Oost-West tegenstelling en de nucleaire bewapening.

I. Betekenis en macht

De grondslag van dit artikel is de vraag hoe de evoluties in de wijze waarop leden van de Belgische diplomatieke elite betekenis gaven aan het ontstaan van de vijandige bipolariteit in de onmiddellijke naoorlogse periode begrepen kunnen worden. Een kort overzicht van de historiografie over het Belgisch buitenlands beleid toont aan dat dit studieveld nog geen pasklaar theoretisch antwoord heeft geboden op de vraagstelling die hier aan de orde is. In de Belgische historiografie over deze periode (1944-1949) is, net als in de internationale Koude Oorlogliteratuur, een indeling te maken tussen orthodoxe en revisionistische literatuur.

De eerste golf van publicaties die het optreden van de Belgische regering en diplomatie in de context van de vijandige bipolarisering trachtte te begrijpen, kan orthodox genoemd worden. Deze visie gaat er van uit dat de Belgische politieke en diplomatie elite betrokken geraakte in de Koude Oorlog en zich lieerde aan de Verenigde Staten omwille van de vrees voor en de dreiging van het Sovjetexpansionisme. Deze visie werd eerst uitgedragen

⁸ Zie CEES WIEBES & BERT ZEEMAN, *Belgium, the Netherlands and Alliances, 1940-1949*, Leiden, 1993, p. 36, en MICHEL DUMOULIN, *Spaak*, Brussel, 1999, p. 73.

in de memoires en publicaties van politici en diplomaten⁹ en daarna, in de jaren 1970, overgenomen door academici zoals Omer De Raeymaeker, Frans Govaerts, Luc Van Depoele en ook Jonathan E. Helmreich, die hun betogen voornamelijk steunden op deze memoires en publicaties van betrokken politici en diplomaten¹⁰. In de loop van de jaren 1980 en 1990 ontwikkelde zich een meer kritische, revisionistische visie op de evoluties in het Belgische buitenlands beleid in de onmiddellijke naoorlogse periode. Deze herziening van de officiële versie over het toetreden van België tot het Westerse kamp was gebaseerd op Amerikaanse en geleidelijk ook op Belgische archiefbronnen, die door het archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken traag en voorzichtig werden vrijgegeven. Op basis van deze bronnen argumenteerden auteurs als Cees Wiebes, Bert Zeeman, Jean Stengers en Rik Coolsaet dat de Belgische diplomatieke elite niet gedreven werd door angst en de verwachting van een Sovjetaanval, maar dat andere factoren een bepalende rol speelden, zoals het streven naar economische, politieke en militaire samenwerking op regionaal niveau¹¹. Deze studies focusten conceptueel voornamelijk op beleidspreferenties en beleidsvorming, en niet zozeer op de thematiek die hier aan de orde is: de vraag naar hoe de wijzigende betekenis- en interpretatieschema's van leden van de Belgische diplomatieke elite begrepen kunnen worden in de context van het ontstaan van de vijandige bipolariteit.

Om op deze vraag antwoorden te zoeken wil ik de evoluties in de betekenischema's van beide diplomaten bestuderen vanuit een kritisch machtsanalytisch perspectief¹².

⁹ Zie bijvoorbeeld PAUL-HENRI SPAAK, *Combats Inachevés*, Parijs, 1969; ID., *Pourquoi l'OTAN ?*, Parijs, 1959; FERNAND VAN LANGENHOVE, *La sécurité de la Belgique. Contribution à l'histoire de la période 1940-1950*, Brussel, 1971; ROBERT ROTSCCHILD, "Paul-Henri Spaak - Future Secretary General. Belgium sees its hopes fulfilled", 1985 en ANDRÉ DE STAERCKE, "An Alliance Clamouring to be Born - Anxious to Survive", in ANDRÉ DE STAERCKE (ed.), *NATO's Anxious Birth. The Prophetic Vision of the 1940s*, Londen, 1985, p. 110-115 en 154-168.

¹⁰ Zie OMER DE RAEYMAEKER (ed.), *Small Powers in alignment*, Leuven, 1974; F. GOVAERTS, "Belgium, Holland and Luxembourg", in OMER DE RAEYMAEKER (ed.), *Small Powers...*, p. 290-389; JONATHAN E. HELMREICH, *Belgium and Europe. A Study in Small Power Diplomacy*, Den Haag, 1976; LUC VAN DEPOELE, *Belgian -American relations concerning the origins of the North Atlantic Treaty 1948-1949*, Brussel, 1976.

¹¹ Zie CEES WIEBES & BERT ZEEMAN, *Belgium, the Netherlands and Alliances...*; ID., "Nederland, België en de sovjetdreiging", in *Internationale Spectator*, 41 (9), 1987, p. 468-477; JEAN STENGERS, "Paul-Henri Spaak et le Traité de Bruxelles de 1948", in RAYMOND POIDEVIN, *La Belgique et le début de la construction européenne*, Brussel, 1986, p. 119-142; RIK COOLSAET, *Buitenlandse Zaken*, Leuven, 1987 (zie ook RIK COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek 1830-2000*, Leuven, 2001). Zie ook JULES GÉRARD-LIBOIS & ROSINE LEWIN, *La Belgique entre dans la Guerre Froide et l'Europe 1947-53*, Brussel, 1992; YVAN VANDEN BERGHE, "België en het buitenland", in LUC HUYSE & KRIS HOFLACK (eds.), *De democratie heruitgevonden. Oud en nieuw in politiek België 1944-1950*, Leuven, 1995, p. 189-208 en GINETTE KURGAN-VANHENTENRYK, "La Belgique et le plan Marshall ou les paradoxes des relations belgo-américaines", in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, LXXI(2), 1993, p. 290-353.

¹² Dit perspectief heeft zijn wortels in kritische theorie en het interpretatieve constructivisme in de Internationale Betrekkingen. Zie bv. DVORA YANOW, *Conducting Interpretive Policy Analysis*, Londen/New Delhi, 2000 en STEFANO GUZZINI, "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", in *European Journal of International Relations*, 6(2), 2000, p. 147-182. Zie ook CAROLINE KENNEDY-PIPE, "International History and International Relations theory: a dialogue beyond the Cold War", in *International Affairs*, 76(4), 2000, p. 741-754; DAVID REYNOLDS, "Culture, Discourse, and Policy: Reflections on the New International

In deze benadering wordt het ontstaan van de Koude Oorlog bestudeerd als een complexe opeenvolging van interacties, acties en reacties die, tussen 1944 en 1949, van de vijandige bipolariteit het *hegemonische* systeem van betekenisgeving, vertogen en praktijken maakte in de internationale betrekkingen. Het resultaat van dit vijandige bipolariseringsproces was de totstandkoming van een wereldorde die gebaseerd was op twee blokken van staten. In beide blokken deelden politieke leiders, diplomaten en ook grote delen van de publieke opinie dit gemeenschappelijke uitgangspunt : het andere blok was de *vijand*. Voor de leden van de diplomatieke elites in West-Europa betekende dit concreet dat in 1949 het betekenischema dat de Verenigde Staten als de vriend en de leider definieerde en de Sovjet-Unie als de kwaadwillige en vijandige tegenstander, dominant geworden was. De vijandige bipolarisering was in de tweede helft van de jaren 1940 echter geen ongecontesteerd of vanzelfsprekend proces. Andere interpretaties, die de Sovjets niet als tegenstrever maar als partner zagen, of die zich verzetten tegen de bipolaire blokvorming en de ‘hostilisering’ van de internationale betrekkingen, werden gedurende deze jaren meermaals tot uitdrukking gebracht. Uiteindelijk zouden deze vertogen echter, zeker binnen de Belgische diplomatieke elite, gemarginaliseerd geraken in het licht van de dominantie van het typische ‘Koude Oorlog-denken’.

Ik wil bestuderen hoe twee vooraanstaande Belgische diplomaten betekenis gaven aan het proces dat van de vijandige bipolariteit de hegemonische ordening in de internationale politiek maakte en hun land in het Westerse blok deed terechtkomen. Hoe gingen ze om met het dominant worden van de vijandige bipolaire betekenis- en interpretatieschema’s, niet alleen bij de Belgische diplomatieke elite maar ook in de bredere binnenlandse en internationale velden en contexten waarin ze zich gepositioneerd wisten ? In deze analyse is het van belang oog te hebben voor de oudere denkkaders en betekenischema’s van deze diplomaten. Deze oudere denkkaders en betekenischema’s, die onder meer gevormd waren door de ontwikkelingen en de tijdsgeest van het interbellum, bepaalden mee de positie die beide diplomaten zouden innemen ten aanzien van het proces van vijandige bipolarisering en de wijze waarop ze zich zouden verhouden ten aanzien van de dominante vertogen van de Koude Oorlog.

De manieren waarop individuen zich verhouden ten aanzien van en reageren op de verschillende betekenischema’s en vertogen, evenals de bijhorende technieken, praktijken en strategieën, die zich manifesteren in de verschillende velden waarin ze functioneren, kunnen benoemd worden als effecten of werkingen van macht. Hier onderscheid ik vier categorieën van werkingen van macht. Ten eerste gaat het om processen van druk of repressie : onder dwang, uitgeoefend door de krachtigere actoren, schakelen individuen zich in bepaalde dominante betekenis- en actieschema’s in. Dit verwijst naar de meer klassieke opvatting van macht. Ten tweede gaat het over vormen

History”, in *From World War to Cold War. Churchill, Roosevelt, and the International History of the 1940s*, Oxford/New York, 2006; PETER VAN KEMSEKE, *Diplomatieke cultuur*, Leuven, 2000.

van strategische omgang met dominante of dominant wordende vertogen. In een context waarin bepaalde schema's van betekenis en actie dominant geworden zijn, kan er door actoren bijvoorbeeld naar deze dominante vertogen verwezen worden om binnen hun sociale groep (de diplomatieke elite) eigen preferenties te realiseren of bepaalde opvattingen of vertogen, met oude wortels, opnieuw of krachtiger op de voorgrond van de beleidsvorming te plaatsen. Ten derde zijn ook processen van socialisering, de aanpassing van identiteiten en betekenisgeving aan hegemonische betekenisssystemen en vertogen belangrijk. Tot slot, en zeker even belangrijk, zijn het verzet tegen en afwijking van hegemonische betekenissen en vertogen en een eventuele marginalisering als gevolg ervan¹³. Het zijn deze verschillende werkingen van macht die inzicht kunnen verschaffen in hoe Edouard Le Ghait en Hervé de Gruben, vertrekkend vanuit hun verschillende oorspronkelijke denkkaders – de ene links, de andere katholiek – omgingen met het proces dat van de vijandige bipolariteit de dominante ordening in de internationale betrekkingen maakte.

II. Hervé de Gruben en Edouard Le Ghait : een katholiek en een links diplomaat

Baron Hervé de Gruben werd geboren op 1 mei 1894 in Booischot aan de Nete. Na zijn rechtenstudie aan de universiteit van Leuven en enkele jaren aan de balie van Antwerpen, begon hij in 1923 een diplomatieke carrière. Tijdens de eerste jaren van zijn loopbaan werd hij voornamelijk belast met Duitse dossiers, eerst als secretaris en adjunct-kabinetschef op het kabinet van het Belgische Hoogcommissariaat voor de Rijnlandse Territoria, later als secretaris op de ambassade in Berlijn (tot 1930). Na enkele jaren in Boedapest te hebben doorgebracht als zaakgelastigde, werd hij in 1934 opnieuw naar Berlijn gestuurd, waar hij een aantal keer optrad als Belgisch zaakgelastigde. Na de jaren in Duitsland werd hij in 1937 aangesteld tot *Conseiller* in Washington, waar graaf van der Straten-Ponthoz ambassadeur was. In 1945 keerde hij terug naar de centrale administratie in Brussel, om achtereenvolgens adjunct-directeur van de Politiek, directeur van de Politiek Buitenlandse Zaken en in 1947 secretaris-generaal van het departement te worden. Dat zou de Gruben blijven tot 1953, toen hij zijn laatste buitenlandse post kreeg : ambassadeur in Bonn. In 1959 werd hij op rust gesteld¹⁴.

¹³ In deze benadering wordt macht dus niet beschouwd als louter een eigenschap (*resource of capability*) die de sterkste actoren in het veld bezitten en kunnen gebruiken met de bedoeling hun wil op te leggen aan minder sterke actoren, noch als een fenomeen dat zich louter op een *top-bottom* wijze en met negatieve en onderdrukkende effecten manifesteert. Macht wordt eerder opgevat als een proces; actoren worden bestudeerd in velden waarin bepaalde betekenisssystemen en praktijken dominant zijn of worden. Zie voor de diverse aspecten van deze machtsopvatting bijvoorbeeld STEFANO GUZZINI, "The Concept of Power : a Constructivist Analysis", in *Millennium : Journal of International Studies*, 33 (3), 2005, p. 495-521; MICHEL FOUCAULT, "The Subject and Power", Hoofdstuk in *Power. Essential Works of Michel Foucault 1954-1984*, Londen, 2000, p. 326-349; MACHIEL KARSSENS, "Foucault en de klassieke machtstheorie", in *Te Elfder Ure*, 25 (3), 1981, p. 706-744; JENNY EDKINS, *Poststructuralism and International Relations*, Boulder/Londen, 1999.

¹⁴ CV Baron Hervé de Gruben [Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (AMBZ), Personeelsdossiers].

Hervé De Gruben stond in het departement bekend als een godsdienstige man, die waarden als traditie, orde en eer hoog in het vaandel droeg. Als diplomaat nam hij steeds op minutieuze wijze notities van zijn handelingen en van de opdrachten die hem werden toevertrouwd, wat resulteerde in zijn vrij omvangrijk privé-archief. Eenzelfde mate van punctualiteit legde hij ook aan de dag in het dagelijkse werk, wat hem binnen het departement de reputatie opleverde van een hardwerkend en correct, maar ook een soms laattunkend en enigszins irriterend meticuleus man¹⁵. Oud-premier Georges Theunis, tijdens de Tweede Wereldoorlog ambassadeur met speciale opdracht in de Verenigde Staten, schreef over hem dat “*tout le monde [est] d'accord sur ses qualités*” maar dat men hem helaas ook kende “*pour ses défauts*”¹⁶. Paul-Henri Spaak nam in 1946 echter de verdediging van de Gruben op ten aanzien van toenmalig Eerste minister en partijgenoot Camille Huysmans, toen die zich verzette tegen de benoeming van de katholieke de Gruben tot secretaris-generaal. Spaak loofde de Gruben omwille van zijn harde werk, competentie en loyaliteit. In 1940 had de Gruben niet getwijfeld welke kant hij moest kiezen in het conflict tussen de koning en de regering. Hij had zich bovendien een goede directeur van de Politiek getoond. Spaak vermeldde dat de Gruben “wellicht PSC” was, maar dat hij hier niet zeker van was omdat de baron dit nooit toonde in zijn werk. Het enige gebrek dat Spaak vernoemde was dat de Gruben “*est d'un caractère un peu triste et un peu distant et de ne pas se faire beaucoup aimer par ses collaborateurs*”. Als dit zijn enige gebrek was zag Spaak volstrekt geen reden om de Gruben niet te benoemen. Spaak schreef Huysmans dat hij geen zin had om in de plaats van de Gruben één van zijn vrienden (Spaak noemde o.a. Edouard Le Ghait) te benoemen tot secretaris-generaal, indien dit zou neerkomen op een onrechtvaardigheid ten aanzien van een derde¹⁷.

Tijdens het interbellum had baron Hervé de Gruben zich, naast zijn diplomatiek werk, als publicist geëngageerd in enkele van de debatten die toen op de publieke agenda stonden, zoals de Russische Revolutie en het communistische regime van de Sovjet-Unie en de politieke en economische ontwikkelingen in Duitsland¹⁸. Omwille van zijn functie als diplomaat schreef hij zijn stukken vaak onder pseudoniemen zoals Viator en Polites. Als katholiek publiceerde hij een aantal van zijn bespiegelingen over de internationale politiek in het tijdschrift *La Revue catholique des Idées et des Faits*¹⁹. De initiatiefnemer van dit tijdschrift, dat zijn afzet vooral vond bij de Franstalige

¹⁵ Zie GERMAINE BAELEDE, “Hervé de Gruben. L'Homme”, in JOSÉ GOTOVITCH, *Archives Baron Hervé de Gruben...*

¹⁶ Brief van Theunis aan Silvercruys, Brussel, 22.10.1944 (AMBZ, nr. 18434/3).

¹⁷ Fondation Paul-Henri Spaak (FPHS), 172/3568, Spaak aan Huysmans, 7.12.1946.

¹⁸ Zie bijvoorbeeld HERVÉ DE GRUBEN, *La politique économique de l'Allemagne. Analyse d'une Economie dirigée*, Brussel, 1936 en ID., “De quelques phénomènes psychologiques du national-socialisme allemand”, in *La Sève*, nr 4 (6), 1937.

¹⁹ Zie “Stresemann”, “Le mouvement national-socialiste” en “Impressions d'Amérique”, in *La Revue catholique des Idées et des Faits*, resp. 17.12.1929, 24.6.1932, 12.5.1939.

katholieke burgerij, was de priester René-Gabriel van den Hout, een vertrouwensman van kardinaal Mercier²⁰.

Begin jaren 1930 mengde Hervé de Gruben zich in het publieke debat over de Sovjet-Unie, eerst naar aanleiding van een reeks artikels die de jonge linkse politicus Paul-Henri Spaak in *Le Soir* had gepubliceerd. In deze artikels had Spaak de indrukken neergeschreven die hij had opgedaan tijdens een reis naar Rusland in 1931, in het gezelschap van schrijver en socialistisch senator August Vermeylen en de jonge diplomaat Edouard Le Ghait. De Gruben mengde zich in de controverse die was ontstaan naar aanleiding van het vrij genuanceerde beeld dat Spaak gaf van het bolsjewistische regime en het communistische experiment in Rusland. Onder het pseudoniem Ajax publiceerde hij in *La Nation belge* een kritiek op het reisverslag van Spaak²¹.

In 1935 reisde Hervé de Gruben zelf naar de Sovjet-Unie, om er, in het vooruitzicht van het hernemen van de diplomatieke betrekkingen, de vestiging van een Belgische legatie voor te bereiden²². Enkele weken later publiceerde hij onder het pseudoniem Louis Raymond een reisverslag in *La Revue générale*²³. Als besluit op een uiteenzetting waarin hij niet alleen het communistische regime onder de loep nam maar ook veel aandacht had voor de geschiedenis en de cultuur van het tsaristische Rusland schreef hij: “*je ne puis prétendre porter un jugement définitif sur le peu que j’ai vu. Il est indéniable que la révolution soviétique a détruit d’immenses valeurs matérielles, sociales et morales, et qu’il en est résulté, jusqu’aujourd’hui, un désordre et des misères indescriptibles. Ses partisans plaident la nécessité d’une révolution pour épurer un régime pourri. C’est une discussion qui ne recevra jamais de réponse. Le mal est fait. Pour justifier ses auteurs, il faudrait prouver qu’ils ont apporté, – et qu’ils étaient seuls à pouvoir apporter – plus de bienfaits et plus de bonheur au peuple. Le premier résultat de leur intervention fut certainement d’augmenter la somme du malheur et de la misère*”.

Daarna, gaf Hervé de Gruben toe, hadden de bolsjewieken zeker bepaalde resultaten gehaald, bijvoorbeeld door een zware industrie uit te bouwen. Bepaalde groepen in de samenleving, zoals de arbeiders en de Joden, waren er op vooruitgegaan. Voor andere groepen, zoals de boeren en de bourgeoisie, was de situatie echter nauwelijks verbeterd of verslechterd. Bovendien moesten de pogingen om een klasseloze maatschappij te bewerkstelligen ook genuanceerd worden door de vaststelling dat er in de Sovjet-

20 Zie DIRK LUYTEN, “Politiek corporatisme en de crisis van de liberale ideologie”, in *BTNG*, XIII (3-4), 1992, p. 500.

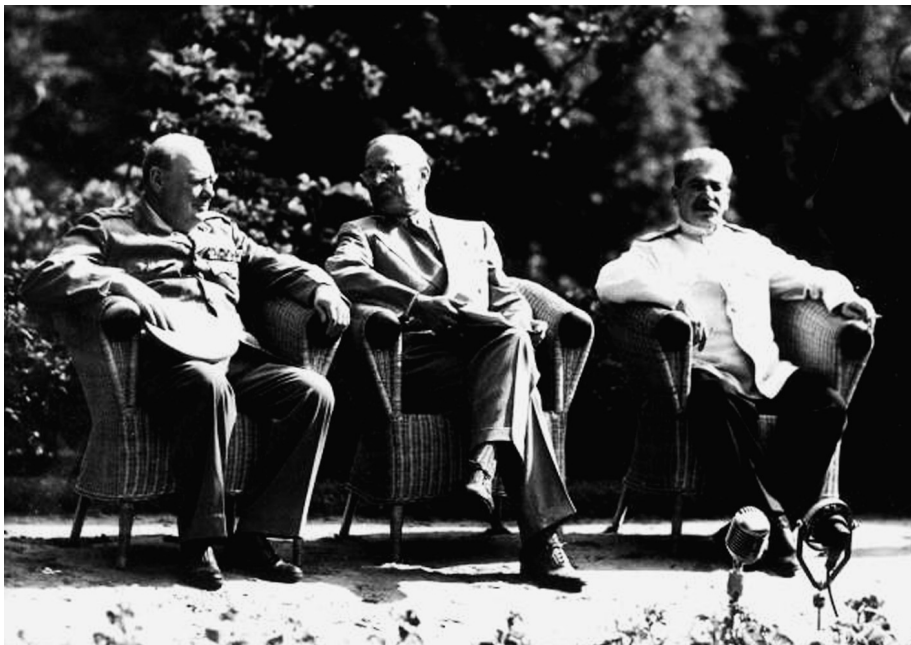
21 MICHEL DUMOULIN, *Spaak...*, p. 39-40.

22 Zie SOMA AA699, Papieren Hervé de Gruben, fonds 15, correspondentie tussen de Gruben en Van Zeeland, 20 en 30 juli 1935.

23 LOUIS RAYMOND, “Impression de Russie. Ce que l’on peut voir en Russie”, in *La Revue générale*, 15.9.1935, p. 315-329. Zie SOMA AA699, Papieren Hervé de Gruben, fonds 91 voor briefwisseling over de publicatie van dit artikel.

Unie nieuwe geprivilegieerde groepen waren ontstaan, zoals de militairen en de partijfunctionarissen. Intussen had het Sovjetregime de oude religie willen uitroeien en vervangen door een nieuw geloof, met name in de wetenschap, de techniek en de materiële vooruitgang. De oude – bijna “Aziatische” – steden, de industrie, de hele maatschappij werden op grote schaal gemoderniseerd.

Hervé de Gruben was van oordeel dat het concrete ideaal van de Sovjets de Verenigde Staten van Amerika waren, met hun gestandaardiseerde industriële productie, hun cultus van de technologie en hun type van arbeider – de eigenaar van een Ford. Deze stelling over de raakpunten tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten paste in de tussenoorlogse katholieke narratief over het christelijke *Abendland*, die West-Europa definieerde in termen van eigen culturele, religieuze en historische achtergrond en tradities die afweken van zowel het Amerikaanse (protestantse) kapitalisme als van het materialistische bolsjewisme. Maar de Gruben bleef ook de continuïteit tussen het oude tsaristische en het nieuwe communistische Rusland zien : *“lorsqu’on parle de la Russie, il ne faut pas omettre de faire abstraction de nos habitudes d’esprit. Ici, on trouve d’autres mesures plus vastes moins précises. Le temps et la vie humaine sont de peu de valeur. Les extrêmes, les contrastes et même les contradictions se touchent sans se contredire.*

- Enkele maanden na de Duitse nederlaag kwamen Churchill, Truman en Stalin in Potsdam samen om te beslissen hoe Duitsland verder moest worden geregeerd. Tijdens deze laatste ontmoeting tussen de wereldleiders werd de kloof tussen West en Oost, die ook Duitsland zou splitsen, onherroepelijk. (Collectie SOMA, nr. 120360)

*Et par-dessus tout règne cette immense passivité, cette soumission aux forces supérieures et inconnues, cette indifférence pour la destinée individuelle que nous appelons slave, et qui est peut-être déjà asiatique*²⁴. Aldus haalde de Gruben in zijn stuk over de Sovjet-Unie twee elementen aan waarom Rusland anders was dan het christelijke West-Europa : het modernistische, materialistische project van het bolsjewisme en de Slavische eigenheid van de Russische natie.

Edouard Le Ghait werd geboren op 9 oktober 1901 in Oostenrijk en stamde uit een familie van diplomaten. Hij was de zoon van Raymond Edouard Le Ghait, die toen Eerste Secretaris was op de Belgische legatie in Wenen.²⁵ Als gevolg van de oorlogsomstandigheden studeerde Le Ghait in Parijs, waar hij in oktober 1918 een baccalaureaat haalde en zich vervolgens inschreef voor de voorbereidende jaren wiskunde, met het oog op ingenieursstudies aan de *Ecole Centrale*. Na zijn studies en legerdienst vertrok hij in januari 1925 naar de Verenigde Staten, waar hij als ingenieur werkte bij de *Westinghouse Electric and Manufacturing Company* in Pittsburgh, Pennsylvania²⁶.

In de loop van 1928 deed Edouard Le Ghait mee aan het diplomatieke examen waarvoor hij met groot succes slaagde, als beste van de nieuwe lichting stagiairs²⁷. Van 1928 tot 1936 bekleedde hij diverse posten in de centrale administratie van het departement Buitenlandse Zaken. In 1936 werd hij kabinetschef van de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken, Paul-Henri Spaak, met wie hij in 1931 naar Rusland was gereisd²⁸. Le Ghait zou kabinetschef blijven tot 1944. In 1944 stuurde Spaak Le Ghait als ambassadeur naar Moskou, zijn eerste buitenlandse post. Le Ghait bleef in Moskou tot maart 1948, waarna hij naar Nanking in China werd gezonden. Daar was hij getuige van de intrede van de communistische troepen van Mao. Terug in Brussel, hield hij zich hoofdzakelijk bezig met internationaal-economische dossiers, zoals de Europese Economische Commissie in Genève²⁹.

In 1953 en 1954 kreeg Edouard Le Ghait tijdelijk verlof, om ‘persoonlijke redenen’. In deze jaren trouwde hij voor de tweede keer – hij scheidde in 1938 van zijn eerste, Amerikaanse vrouw Mary-Frances Loud –³⁰ met Elsa Baels, een zuster van Lilian

²⁴ LOUIS RAYMOND, “Impression de Russie...”, p. 329.

²⁵ *Extrait du registre aux actes de l'état civil de la Légation de Belgique à Vienne, 1901* (AMBZ, Personeelsdossiers, nr. 1818, Edouard Le Ghait).

²⁶ Le Ghait aan Hymans, 14.1.1928 (AMBZ, Personeelsdossiers, nr. 1818, Edouard Le Ghait).

²⁷ Brief van S.G. Personnel aan Le Ghait, 22.12.1928 (AMBZ, Personeelsdossiers, nr. 1818, Edouard Le Ghait).

²⁸ MICHEL DUMOULIN, *Spaak...*, p. 39.

²⁹ *Direction générale du Commerce extérieur, Note pour M. le Ministre du Commerce extérieur, 15.7.1952* (AMBZ, Personeelsdossiers, nr. 1818, Edouard Le Ghait).

³⁰ Brief van Le Ghait aan Spaak, 17.1.1938 (AMBZ, Personeelsdossiers, nr. 1818, Edouard Le Ghait).

Baels³¹. Hij verhuisde naar Westkapelle in West-Vlaanderen. In 1955 ten slotte verkreeg hij een vroegtijdige op ruststelling, met behoud van de eretitels die aan zijn functies verbonden waren. Le Ghait had eveneens een eigendom in Lausanne, waar hij in de jaren 1970 overleed en ook begraven werd³².

Stage- en bevorderingsrapporten uit de jaren 1930 tonen dat Edouard Le Ghait door de top van Buitenlandse Zaken beschouwd werd als één van de betere krachten in de dienst³³. Tijdens de oorlog en in de onmiddellijke naoorlogse periode waren de meningen en visies van Le Ghait gezaghebbend binnen het departement. Voor Spaak was hij in de tweede helft van de jaren 1930 en tijdens de oorlog een vriend en een vertrouwenspersoon³⁴. Ambassadeur Jan Adriaenssen, die tussen 1949-1953 als jonge diplomaat met Le Ghait samenwerkte, omschreef Le Ghait als discreet, gedistingeerd, complexloos en wars van arrivisme³⁵. Hij was een “onafhankelijk denker”, en bezat als het ware een “een anti-diplomatieke ingesteldheid”, die zich uitte in ironie en zwarte humor³⁶. In het departement stond Le Ghait bekend als ‘links’³⁷. Voor sommige van zijn collega’s was hij een ‘overtuigde socialist’, voor anderen ‘een verdoken communist’. Michel Dumoulin typeert Le Ghait’s ideologische overtuigingen, op basis van verklaringen van Robert Rotschild, veeleer als gevoelsmatig dan als doctrinair³⁸. Er zijn aanwijzingen dat Le Ghait sympathie had voor de Russische revolutie, maar of hij illusies gekoesterd heeft over de precieze aard van het Sovjetregime is een andere kwestie (zie verder).

In 1944 was een pro-Russische houding zeker niet vreemd op het departement. Noch Paul-Henri Spaak, noch iemand als Marcel-Henri Jaspar, voor de oorlog liberaal politicus en later ambassadeur, waren op dat ogenblik anti-Russisch of uitgesproken anticommunistisch³⁹. Dat Spaak in 1944 uitgerekend Edouard Le Ghait als ambassadeur naar Moskou stuurde, kan in ieder geval als bijzonder betekenisvol beschouwd worden. De rapporten van Le Ghait als ambassadeur in Moskou getuigen van een bijzonder genuanceerde houding ten aanzien van de Sovjet-Unie en van zorgvuldige pogingen de motieven van het Kremlin zo accuraat mogelijk in te schatten. Deze houding bleef hij

31 EVRARD RASKIN, *Prinses Lilian. De vrouw die Leopold III ten val bracht*, Antwerpen, 1998, p. 45.

32 Informatie verstrekt door de Geschied- en Heemkundige Kring Sint Guthago te Knokke-Heist, 31 maart 2007. Met dank aan de heren Karel Aernoudts en Eric Huys.

33 Stageverslag 1 februari 1929 en *SG Personnel, Note concernant M. le Ghait*, 1940 (AMBZ, Personeelsdossiers, nr. 1818, Directie P).

34 MICHEL DUMOULIN, *Spaak...*, p. 73.

35 Interview met Ambassadeur Jan Adriaenssen, Brussel, 22.2.2007. Zie ook de memoires van Spaak, waarin hij Le Ghait beschrijft als “*gentil et passionné, et quelques-uns de nos meilleurs ambassadeurs*” (PAUL-HENRI SPAAK, *Combats Inachevés*, Parijs, 1969, p. 133).

36 Die volgens Jean Vanwelkenhuyzen overigens niet door iedereen werd begrepen (zie JEAN VANWELKENHUYZEN, *Les avertissements qui venaient de Berlin. 9 octobre 1939 - 10 mai 1939*, Parijs/Gembloux, 1982, p. 103-104 voor een verhaal over de reactie van graaf Capelle op de humor van Le Ghait).

37 JEAN VANWELKENHUYZEN, *Les avertissements...*, 1982, p. 103-104; MICHEL DUMOULIN, *Spaak...*, p. 73.

38 MICHEL DUMOULIN, *Spaak...*, p. 73.

39 Interview met Jan Adriaenssen, 22.2.2007.

niet alleen aanhouden tot zijn vertrek uit Moskou in het voorjaar van 1948 maar ook in de jaren nadien. Dat kan in de context van het departement Buitenlandse Zaken van die dagen wel als atypisch worden beschouwd.

In 1949 keerde Edouard Le Ghait terug uit China, nadat de communisten de macht over het hele land in handen hadden gekregen. Intussen was Paul-Henri Spaak als socialistisch minister van Buitenlandse Zaken opgevolgd door de christen-democraat Paul Van Zeeland. Le Ghait werd, samen met enkele andere diplomaten, zoals André Motte en Robert Rotshchild, door Van Zeeland opzij geschoven. Omwille van hun anti-Leopoldistische overtuigingen werden zij op minder belangrijke posten geplaatst⁴⁰. Na enkele jaren verliet Le Ghait de dienst.

III. 1943-1946 : Samenwerking in Europa en tussen de grootmachten ?

In maart 1942 publiceerde Hervé de Gruben onder het pseudoniem Ajax een artikel in het tijdschrift *Belgium* waarin hij zijn visie ontvouwde over een federale organisatie van Europa. Met dit stuk engageerde hij zich in de debatten die in Belgische kringen in Londen gevoerd werden over de naoorlogse positie van België en in het meer algemene debat over de status van kleine staten in de internationale politiek⁴¹. In het artikel werkte de Gruben ideeën uit die parallel liepen met deze van zijn vriend graaf Richard Coudenhove-Kalergi, een Oostenrijkse conservatieve katholiek die in 1923-1924 de Pan-Europese Unie had opgericht op basis van een continentaal Europees en anti-bolsjewistisch programma⁴². De Gruben kreeg na de publicatie van zijn tekst heel wat tegenkanting te verwerken en er ontstond zelfs een publieke controverse⁴³. Hij week met zijn stellingname namelijk gevoelig af van de ideeën die de overhand hadden in de Belgische kringen in Londen, die sterk de rechten van de kleine staten en het belang van samenwerking met Groot-Brittannië of met de Verenigde Staten voor België benadrukten⁴⁴. Een bijkomend probleem was dat tijdens de oorlog de ‘Europese’

40 *Idem.*

41 De rol van kleine staten vanaf 1942 was het belangrijkste discussiepunt in de Belgische regering in ballingschap. Binnen de Belgische gemeenschap in Londen waren de meningen hierover verdeeld. Zie RIK COOLSÆT, *België en zijn buitenlandse politiek...*, p. 334-335; CEES WIEBES & BERT ZEEMAN, *Belgium, the Netherlands and Alliances...*, p. 33-45; THIERRY GROSBOIS, “Les projets des petites nations du Bénélux pour l’après-guerre 1941-1945”, in MICHEL DUMOULIN (ed.), *Plans des temps de guerre pour l’Europe d’après-guerre, 1940-1947*, Brussel, 1995, p. 106-111.

42 Zie THIERRY GROSBOIS, “Les projets des petites nations du Bénélux...”, p. 111 en JOSÉ GOTOVITCH, “Perspectives européennes dans la résistance et à Londres durant la Guerre”, in MICHEL DUMOULIN (ed.), *La Belgique et les Débuts de la Construction Européenne, de la guerre aux traités de Rome*, Louvain-la-Neuve, 1987, p. 49. Over Coudenhove-Kalergi zie WOLFRAM KAISER, *Christian Democracy and the Origins of European Union*, Cambridge, 2007, p. 66.

43 Zie JOSÉ GOTOVITCH, “Views of Belgian Exiles on the Postwar International Order in Europe”, in WALTER LIGGENS (ed.), *Documents on the History of European Integration*, Vol. 2, Berlijn/New York, 1986, p. 414-450. Voor de tekst van het artikel van de Gruben zie p. 424-427.

44 Zie voetnoot 36.

gedachte, zeker in bezet België, een idee was dat gelinkt werd aan de pogingen van Duitsland om, onder de leiding van Berlijn, de Europese eenheid te bereiken ⁴⁵.

De katholiek Kamervoorzitter Frans Van Cauwelaert en Fernand Van Langenhove, secretaris-generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken, reageerden op het stuk van Hervé de Gruben door zelf artikels te publiceren, respectievelijk in *Belgium* ⁴⁶ en de *Contemporary Review* ⁴⁷. De Gruben schreef, als reactie op het stuk van Van Langenhove over de rechten van kleine staten, een tekst met als titel '*L'avenir de l'Europe*' ⁴⁸. Hierin werkte hij zijn ideeën over een federale organisatie van Europa verder uit. Deze tekst zou echter nooit gepubliceerd worden. Paul-Henri Spaak kwam in de controverse tussen en schreef aan de Gruben dat hij het stuk niet zou kunnen publiceren. Hij achtte het onwenselijk dat diplomaten publiceerden over kwesties waarin het departement nog geen definitieve positie had ingenomen ⁴⁹.

Hervé de Gruben begon zijn betoog in '*L'avenir de l'Europe*' met het beklemtonen van het belang van internationale organisaties en samenwerkingsverbanden voor de welvaart en de veiligheid van kleine staten. Deze organisaties vormden volgens hem geen bedreiging voor de kleine staten. Integendeel, ze zouden deze staten bescherming bieden. De meest geschikte vorm van internationale samenwerking was niet een organisatie als de Volkenbond, maar een Europese federatie. De Gruben argumenteerde voorts dat het niet aan te raden zou zijn om te sterk op de Verenigde Staten te steunen, omdat er geen enkele zekerheid over bestond hoe lang de Verenigde Staten, een land dat elke vier jaar van politiek kon wisselen en dat goed verschanst lag op een ander continent, zich nog zou engageren in de Europese zaken ⁵⁰. Bovendien zou in een Atlantische federatie het veiligheidsdilemma voor de kleine Europese staten te sterk beginnen spelen : Nederland zou bijvoorbeeld het risico lopen een Japanse aanval op de Amerikaanse Westkust te moeten helpen afweren.

Een Europese federatie daarentegen bood volgens Hervé de Gruben meerdere voordelen. Ten eerste was het een oplossing voor het Duitse probleem : het gevaar dat Duitsland stelde zou geneutraliseerd worden door de Duitse federatie te integreren in Europa.

45 Zie JOSÉ GOTOVITCH, "Perspectives européennes...", 1987, p. 40-43; THIERRY GROSBOS, "Les projets des petites nations du Bénélux...", p. 110.

46 Zie JOSÉ GOTOVITCH, "Views of Belgian Exiles...", p. 427-431.

47 Van Langenhove aan van der Straten-Ponthoz, s.d. (SOMA AA 699, Papieren de Gruben, Fonds 44). Fernand Van Langenhove schreef aan de ambassadeur in Washington dat de Gruben gezondigd had tegen de regel dat diplomaten de goedkeuring van de minister moeten vragen, voor ze publiekelijk politieke standpunten innemen. Hij deelde mee dat hij, met de instemming van de minister, een repliek op het artikel van de Gruben had gepubliceerd.

48 *L'avenir de l'Europe*, 6.1943 (SOMA, AA 699, Papieren de Gruben, Fonds 44).

49 Spaak aan De Gruben, Londen 2 juli 1943 (SOMA, AA 699, Papieren de Gruben, Fonds 44).

50 Voor andere teksten van de Gruben (Ajax) over de Verenigde Staten zie ook "La doctrine de Monroe" en "Les États-Unis face à l'Europe" in *Revue générale*, resp. 15.6.1939, p. 742-759 en 15.4.1939, p. 444-459.

Ten tweede bood een Europese federatie ook een oplossing voor de zwakte van Oost-Europa, dat anders als speelbal zou worden overgeleverd aan de kolossen Duitsland en de Sovjet-Unie. De Gruben was 1939 nog niet vergeten : “*il n’y a qu’un obstacle naturel à l’expansion allemande et c’est l’influence de la Russie sur les Slaves. À moins d’une intervention de l’Europe occidentale, l’Est de l’Europe est prédestiné à être conquis ou contesté, ou pis encore, partagé à l’amiable par les deux colosses*”.

Een Europese federatie dus, maar welke positie zouden de drie grootmachten van de ‘Grote Alliantie’ in dit schema innemen ? Engeland zou vanzelfsprekend deel uitmaken van deze Europese ordening, omwille van zijn belangen op het continent en het feit dat Londen een noodzakelijk element vormde in de Europese machtsbalans. Wat de Verenigde Staten betrof, meende Hervé de Gruben dat de Amerikanen zich, na het einde van de bezetting van Duitsland, niet voor Europa zouden interesseren, tenzij de Europeanen zelf orde op zaken zouden stellen. Voor de Sovjet-Unie zag hij geen plaats in een Europese federatie, omdat het “*noch territoriaal, noch sociaal-cultureel*” deel uitmaakte van “*la presque île européenne*”. Niettemin, de Sovjet-Unie had uiteraard evidente belangen in Europa en haar interventie zou eventueel nuttig kunnen blijken. Daarom achtte de Gruben het aangeraden dat de Sovjets samen met de Amerikanen zouden zetelen in een Raad die zou worden opgericht om het integratieproces te begeleiden, een regeling die volgens hem weliswaar een concessie was van de abstracte (Europese) logica aan de praktische noodzaak om de oorlogsc coalitie te behouden in de naoorlogse periode⁵¹. Tot slot anticepeerde de Gruben op het mogelijke tegenargument dat de ‘Europese’ integratie een ‘Nazi-idee’ was : “*ce n’est pas parce que l’Allemagne a tenté en 1940 – comme Napoléon en 1810 – d’unifier l’Europe qu’elle doit conserver le monopole de l’idée et qu’on ne pourrait organiser une Europe en vue précisément d’empêcher cette sujétion*”⁵².

In een nota over een ‘plan voor de politieke organisatie van Europa’ van 2 mei 1944, werkte Hervé de Gruben zijn ideeën verder uit⁵³. Hij stelde dat de oorlog werd uitgevochten door *niet-Europese* machten (de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie, maar ook Groot-Brittannië), “*dans le but d’empêcher l’unité du Continent européen sous l’hégémonie de l’Allemagne*”. De regeling van de vrede zou volgens hem gebouwd worden op deze doelstelling. De grote overwinnaars van de oorlog zouden de neiging hebben het lot

51 Voor een gelijkaardige houding van Belgische katholieken (meer specifiek *La Libre Belgique*) over het betrekken van de Sovjet-Unie in de naoorlogse ordening, zie JOSÉ GOTOVITCH, “Views of Belgian Exiles...”, p. 43-44.

52 Voor andere nota’s waarin de Gruben beargumenteerde dat de herintegratie van een economisch sterk maar militair ontwapend Duitsland cruciaal was voor vrede in Europa zie Nota’s van 8 april 1943, 7 juli 1943 en 19 januari 1944 (SOMA, AA 699, Papieren de Gruben, Fonds 34). De Gruben was zich bewust van de controversiële aspecten van zijn stellingname : “*Il est possible que les remarques qui précèdent soient taxées de germanophilie*”.

53 *Note sur un plan d’organisation politique de l’Europe*, 2.5.1944 (SOMA, AA 699, Papieren de Gruben, Fonds 34).

van het Europese continent in hun eigen belang te regelen, zonder actieve inbreng van de Europeanen zelf. Het ‘natuurlijke’ gevolg hiervan zou zijn dat het continent zou worden opgedeeld in invloedssferen.

Deze oriëntatie was volgens Hervé de Gruben reeds “*extrêmement sensible dans la politique russe*”. Niet alleen poogden de Sovjets om belangrijke stukken land die na 1917 aan onafhankelijke Europese staten waren toegevoegd terug aan te hechten bij het eigen territorium, ze zouden bovendien voorstellen om een voogdij uit te oefenen over bepaalde buurstaten zodat ze konden verhinderen dat deze landen onafhankelijk regionale ententes zouden sluiten. Volgens sommige bronnen, aldus de Gruben, zou een dergelijk Russisch verzet niet beperkt blijven tot Centraal- en Oost-Europa maar zich ook uitstrekken tot samenwerkingspogingen in andere regio’s in Europa. De fatale consequentie van deze politiek zou uiteindelijk de oprichting van een Britse invloedssfeer in West-Europa zijn, omdat Engeland zich gedwongen zou voelen om tussen de uitbreiding van het territorium en de invloedssfeer van Rusland te balanceren en zich te beschermen tegen zowel de expansie van Duitsland als die van de Sovjet-Unie. Om dezelfde reden zouden de andere West-Europese staten meestappen in dit project.

Het grote probleem met deze evolutie zou volgens Hervé de Gruben zijn dat hiermee het probleem Duitsland niet zou worden opgelost. Op termijn zou Duitsland opnieuw zijn macht herwinnen en de Britten en Russen tegen elkaar uitspelen. Duitsland zou uiteindelijk de winnaar van deze situatie zijn, die bovendien het risico van een Brits – Russisch conflict in zich droeg. Opnieuw opperde de Gruben dat de oplossing van deze mogelijke problemen lag in een Europese federatie, waarin Duitsland geïntegreerd zou worden. Zo zou de eenmaking van het continent een factor van vrede worden, ten eerste als gevolg van de feitelijke neutralisering van het continent en ten tweede door het evenwicht dat Europa zou kunnen introduceren in het spel tussen de grote internationale machten.

Opnieuw wees Hervé de Gruben met deze nota af van de ideeën die dominant waren in de regeringskringen in Londen. Daar streefde men een regionale entente onder Brits leiderschap na, geen Europese federatiepogingen. De ideeën van de Gruben over een Europese federatie kunnen beschouwd worden als een voorafspiegeling van de zoektocht die de West-Europese christendemocraten in de naoorlogse periode zouden ondernemen naar een organisatie van (West-)Europa op deels federale basis die, zich inspirerend op de narratief van het katholieke *Abendland*, een ‘derde weg’ moest vormen tussen de communistische planeconomie en het liberale, protestante kapitalisme van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië⁵⁴. Met zijn ideeën over een federaal Europa

⁵⁴ Zie WOLFRAM KAISER, “Trigger-happy Protestant Materialists? The European Christian Democrats and the United States”, in MARC TRACHTENBERG (ed.), *Between Empire and Alliance. America and Europe during the Cold War*, Lanham e.a., 2003, p. 67-72.

liep de Gruben bovendien vooruit op de katholieke politici en denkers die tijdens de oorlog in Groot-Brittannië of de Verenigde Staten in ballingschap waren. In hun debatten en publicaties schonken ze weinig aandacht aan de specifieke idee van een federale ordening van Europa. Wanneer katholieke politici het federalisme verdedigden,

• Paul-Henri Spaak als secretaris-generaal van de NATO in de late jaren 1950.
(Collectie SOMA, nr. 94737)

zo stelt Wolfram Kaiser, gebeurde dat in een veeleer vrije opvatting van het concept, die, zoals in het vertoog van Frans Van Cauwelaert, betrekking had op een Atlantische gemeenschap. Deze laatste verzette zich al helemaal tegen een integratie van Duitsland in een nieuwe organisatie⁵⁵.

Frappant in zijn nota was ook dat Hervé de Gruben in 1944 een botsing tussen Groot-Brittannië en de Sovjet-Unie voorspelde, waarvoor, zoals blijkt uit zijn argumentatie, vooral de Sovjets en hun streven naar expansie van hun invloedssfeer, verantwoordelijk zouden zijn. Dit negatieve beeld van de Sovjet-Unie kan ook teruggevonden worden in de rapporten die de Belgische ambassade in Washington naar de regering in Londen stuurde⁵⁶. In deze rapporten wordt bericht over de houding van de Verenigde Staten tegenover het optreden van de Sovjet-Unie in Centraal- en Oost-Europa. Deze houding werd getypeerd als “*indécision et inertie apparentes de la politique américaine en présence des initiatives brutales de Moscou*”. De Sovjetregering wordt beschreven als “*un allié (...) impérieux et retors*”⁵⁷. Toen Stalin de regering van maarschalk Badoglio in Italië erkende zonder overleg met de Amerikanen of de Britten, werd deze demarche als volgt omschreven: “*sur le plan de la logique occidentale, le geste de Staline est complètement inexplicable et les Américains ne sont pas encore revenus de leur stupéfaction. (...) Cet irrespect de la logique et des formes ne laisse pas de causer certaines inquiétudes au sujet de l’attitude de la Russie à l’égard de l’Allemagne*”⁵⁸.

Met deze discursieve beweging, waarmee Hervé de Gruben de Sovjets buiten het veld van de *Westerse logica* plaatste, opende hij de weg om hen opnieuw als de ‘andere’ te definiëren. De spanningen in de onderlinge relaties tussen de Grote Drie waren niet meer

⁵⁵ Zie WOLFRAM KAISER, “Co-operation of European Catholic Politicians in Exile in Britain and the USA during the Second World War”, in *Journal of Contemporary History*, 35(3), 2000, p. 457.

⁵⁶ Deze rapporten werden doorgaans verstuurd onder de naam van Ambassadeur van der Straten-Ponthoz, maar er kan vermoed worden dat de Gruben een belangrijke rol speelde in het opstellen van deze rapporten. Ten eerste zijn van de hieronder geciteerde rapporten afschriften te vinden in het privé-archief van de Gruben. Ten tweede was bekend dat de ambassadeur zich in de nadagen van zijn carrière niet meer van zijn meest dynamische kant liet zien. Jacques de Thier, die tussen 1938 en 1944 op de ambassade werkte, schreef: “*le baron de Gruben (...) était le pilier de l’Ambassade*”. Zie JACQUES DE THIER, “Washington 1938-1944. Souvenirs d’un diplomate belge”, in *Revue générale*, 1.1981, p. 60 en JACQUES DE THIER, *Un diplomate au XXe siècle*, Brussel, 1990, p. 66. Thierry Grosbois bevestigt: “*Van der Straten-Ponthoz, (...) son âge ne le porte pas au dynamisme, tant et si bien qu’il se cantonne souvent à l’exercice d’une représentation diplomatique traditionnelle. Il est cependant assisté par un conseiller brillant et très actif, le baron Hervé de Gruben*”. Zie THIERRY GROSBOIS, “Les relations diplomatiques entre le gouvernement belge de Londres et les États-Unis (1940-1944)”, in *Guerres mondiales et conflits contemporains*, LI (202-203), 2001, p. 173. Georges Theunis, buitengewoon ambassadeur in New York, was nog explicieter in een brief aan zijn vriend baron Robert Silvercruys: “*Figurez-vous que VDS c.a.d. Hervé a écrit à du Parc*”. Zie AMBZ, dossier 18434/3, Theunis aan Silvercruys, Brussel, 22 oktober 1944.

⁵⁷ Van der Straten-Ponthoz aan Spaak, 4.3.1944 (niet-cursief = mijn beklemtoning; SOMA AA 699, Papieren de Gruben, Fonds 31).

⁵⁸ Van der Straten-Ponthoz aan Spaak, 20.3.1944 (niet-cursief = mijn beklemtoning; SOMA AA 699, Papieren de Gruben, Fonds 31).

te ontkennen : “*on a suivi avec un sentiment mêlé d’inquiétude et de mortification les dernières passes de l’escrime Soviétique. (...) L’opinion publique voit avec malaise que les Russes, malgré des engagements patents de solidarité, agissent d’une manière aussi indépendante et opposent leurs décisions et leurs réalisations brutales et cyniques aux attermolements et aux hésitations des Anglo-Saxons*”⁵⁹. De Amerikaanse regering van president Roosevelt probeerde de gesprekken met de Sovjets open te houden en toegevingen te doen om de Grote Alliantie te redden. Maar de ambassade in Washington schreef aan Paul-Henri Spaak : “*Je crois, pour ma part, que l’idéalisme et les intérêts américains s’opposent à l’établissement de cette hégémonie à trois. Sous la pression des circonstances, les États-Unis sont obligés de faire certaines concessions aux intérêts et aux idées de leurs alliés. (...) Mais elles n’impliquent nullement une abdication permanente du programme américain. Je crois que celui-ci reste fermement attaché au maximum de liberté individuelle et nationale compatible avec l’ordre international. Je pense que dans le processus d’ajustement constant que sera la politique internationale de l’avenir, le rôle des États-Unis s’exercera dans ce sens. Ils seront d’autant mieux en mesure de le faire que leur puissance sera énormément accrue à la suite de la guerre et qu’ils pourront comme je le dis ci-dessus, jouer le rôle d’arbitre vis-à-vis de l’antagonisme naturel des Russes et des Anglais*”⁶⁰.

Uit deze teksten blijkt dat Hervé de Gruben al in 1944 de verantwoordelijkheid voor de botsing tussen de Britten en de Sovjets, die hij onvermijdelijk achtte, ontegensprekelijk bij de Sovjetleiders legde. Sinds 1941 waren de Sovjets weliswaar een partner en een geallieerde, maar de Gruben liet het Sovjet-optreden in het voorjaar van 1944 in Polen, Italië en de Balkan, die in brede geallieerde kringen onrust en onzekerheid teweegbrachten over de vooruitzichten op een duurzame samenwerking tussen de Grote Drie, niet onbenut om het gedrag van de Sovjets te definiëren als onverklaarbaar in termen van de traditionele (Westerse) normen van de diplomatieke betrekkingen. Het internationale optreden van de Russen was brutaal, cynisch, heerszuchtig en geslepen. Deze kritiek was behoorlijk expliciet, zeker in een periode waarin velen hoopten dat de Sovjets met de Amerikanen en Britten zouden blijven samenwerken om na de oorlog een duurzame vrede te bewerkstelligen. De Gruben maakte gebruik van de kritische ruimte die zich in het voorjaar van 1944 opende naar aanleiding van het optreden van de Sovjets, om zijn visies over de Sovjet-Unie te laten horen binnen de Belgische diplomatieke elite. Daarin was hij overigens niet alleen. Ook diplomaten als de Cartier

⁵⁹ *Ibidem* (niet-cursief = mijn beklemtoning).

⁶⁰ Van der Straten-Ponthoz aan Spaak, 22.6.1944 (niet-cursief = mijn beklemtoning; SOMA AA 699, Papieren de Gruben, Fonds 31). Voor een gelijkaardig positief beeld van de VS zie ook *Le président Roosevelt et la participation américaine dans la guerre mondiale*, 1.1946 (SOMA AA 699, Papieren de Gruben, Fonds 98). Hierin schreef de Gruben : “*le monde peut se féliciter de la rentrée en scène de la formidable république américaine parce qu’il sait que son influence, basée sur une solide tradition de libéralisme politique et économique, ne pourra manquer de s’exercer au profit des principes et des valeurs qui sont l’essence de la civilisation humaine*”.

de Marchienne (ambassadeur in Londen), de Romrée de Vichenet (ambassadeur bij het Franse comité voor Nationale Bevrijding in Algiers) en zeker de Kerchove d'Hallebast (de Belgische ambassadeur in Moskou) lieten in hun rapporten aan het ministerie kritische geluiden horen over de Sovjet-Unie ⁶¹.

Over de Verenigde Staten was Hervé de Gruben veel positiever. Hij meende weliswaar dat de Amerikanen zich kort na de oorlog uit de Europese aangelegenheden zouden terugtrekken, maar hij sprak steeds in vriendschappelijke termen over het land waar hij meer dan vijf jaar had gewoond als diplomaat. Hiermee deelde hij het sentiment van vele katholieken die tijdens de oorlog in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië in ballingschap waren gegaan en daar de 'individualistische' en protestantse Amerikanen en Britten beter hadden leren waarderen ⁶².

In het voorjaar van 1945 keerde baron Hervé de Gruben terug naar Brussel, om er op het departement directeur van de Politiek te worden. Omwille van zijn nieuwe functies en omdat na het einde van de oorlog de diplomatieke activiteiten weer op volle toeren begonnen te draaien, had hij steeds minder tijd voor reflectieve teksten. Zijn aandacht ging nu voornamelijk naar de concrete uitwerking van beleidsthema's zoals de Belgische Duitsland-politiek en de Belgisch-Britse betrekkingen. Zijn nota's werden een stuk neutraler. Hij schakelde zich in het pro-Britse vertoog van Spaak en zijn kabinet in en liet allusies op zijn ideeën over een Europese federatie achterwege.

De Belgische diplomatie streefde naar een regionale entente in West-Europa, waarin zowel op militair als op economisch gebied zou worden samengewerkt onder leiding van de Britten. Het Belgische streven naar deze entente stootte echter op heel wat obstakels. Ten eerste was er een zekere weigerachtigheid vanwege de Britten. De Britten wilden eerst de moeilijke relaties met Frankrijk aanpakken en rekening houden met de Russische gevoeligheden over een West-Europese entente. Ten tweede kwam er protest uit het Oosten : de Sovjetpers lanceerde in het najaar van 1944 een perscampagne tegen Paul-Henri Spaak omwille van zijn pogingen een Westers 'blok' op te richten ⁶³. Spaak trachtte met deze kritiek rekening te houden door de Sovjetregering voor te stellen een Belgisch-Sovjet vriendschapsverdrag te sluiten, naar analogie met het Sovjet-Britse verdrag van 1942. Op deze demarches van Spaak kwam echter nooit een duidelijk antwoord vanuit Moskou.

61 Zie de diplomatieke correspondentie uit Londen, Algiers en Moskou in het voorjaar van 1944 (AMBZ nr. 11575/574; AMBZ nr. 11591 en AMBZ nr. 11.573).

62 Zie WOLFRAM KAISER, "Co-operation of European Catholic Politicians in Exile ...", p. 456-457.

63 Zie CEES WIEBES & BERT ZEEMAN, *Belgium, the Netherlands and Alliances...*, p. 102-111; RIK COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek...*, p. 340-344; SEAN GREENWOOD, "Ernest Bevin, France and 'Western Union' : August 1945-February 1946", in *European History Quarterly*, 14 (3), 1984, p. 319-338.

Hervé de Gruben stelde in november 1945 voor om in de relaties met de Britten voorlopig te streven naar louter praktische afspraken en formele akkoorden te laten wachten. Zo kon rekening worden gehouden met de Britse weigerachtigheid en met de weerstand van de Sovjet-Unie⁶⁴. Een jaar later evalueerde de Gruben opnieuw de relaties met de Britten. Hij beseftte dat Groot-Britannië en zijn rijk na de oorlog ernstig verzwakt waren, maar de Belgen zagen de Britten nog steeds als de leider van West-Europa. De stand van zaken van de betrekkingen met de Britten bleef echter onbevredigend, zowel op militair, economisch als politiek vlak⁶⁵. Dit zou zo blijven tot het voorjaar van 1948, toen *Foreign Secretary* Ernest Bevin het aanbod deed om een West-Europese regionale entente op te richten.

In juli 1944 stuurde Paul-Henri Spaak Edouard Le Ghait naar de Sovjet-Unie, om er Robert van de Kerchove d'Hallebast op te volgen als postoverste van de Belgische ambassade in Moskou. Van de Kerchove was in de Sovjet-Unie *persona non grata* geworden omwille van zijn uitgesproken kritiek op het Sovjetregime⁶⁶. Sovjetfunctionarissen wilden met hem geen afspraken meer maken, wat hij zelf verklaarde door te stellen dat “*la fréquentation des hérétiques a toujours été interdite aux fidèles de la vraie foi*”⁶⁷. Uiteindelijk vroeg de Sovjetregering aan de Belgische minister van buitenlandse zaken om van de Kerchove terug naar België te roepen. De Sovjetambassadeur bij de Belgische regering maakte Spaak attent op “*le caractère peu amical des propos*” van de Belgische ambassadeur en had laten weten dat zijn aanwezigheid in Moskou “*n’était pas de nature à promouvoir en temps de guerre des relations cordiales et confiantes entre nos pays*”. Nauwelijks achtenveertig uur later was van de Kerchove teruggeroepen naar Londen⁶⁸.

Gezien diens opvattingen en linkse tendenties is de benoeming van Edouard Le Ghait uiterst betekenisvol voor wat de opvattingen betreft van Paul-Henri Spaak over de Sovjet-Unie en de relaties die hij met de Sovjets wilde aangaan. Op weg naar Moskou ontmoette Le Ghait zijn voorganger Robert van de Kerchove in Cairo. In een persoonlijke brief aan Spaak schreef Le Ghait: “*j’ai eu au Caire plusieurs entretiens très amicaux avec mon prédécesseur. Je l’ai trouvé modéré dans ses paroles, mais avec (à mon avis) des vues erronées. J’ai appris qu’il y a trois mois il avait ému nos légations à Téhéran et au Caire par*

64 Nota over Politieke relaties met Groot-Britannië, 2.11.1945 (SOMA, AA699, Papieren de Gruben, Fonds 65).

65 Nota over de staat van de betrekkingen met Groot-Britannië, 19.12.1946 (SOMA, AA699, Papieren de Gruben, Fonds 65).

66 Telegram nr. 14, van de Kerchove d'Hallebast aan Spaak, Moskou, 19.3.1944 (AMBZ, dossier 11591).

67 Van de Kerchove d'Hallebast aan Spaak, Moskou, 10.2.1944 (AMBZ, dossier 11591, nr. 56/32).

68 Jean van den Bosch aan Silvercruys, Londen, 7.4.1944 (AMBZ, dossier 18434/3). Van den Bosch schreef voorts dat “*Cet incident confirmera une impression que vous aurez peut-être recueillie dans vos rapports avec vos collègues soviétiques, celle de l’énorme assurance que leur donnent les victoires de l’Armée Rouge, doublé d’une extraordinaire susceptibilité résultant à la fois de l’ignorance et de la méfiance d’un corps diplomatique jeune et inexpérimenté*”.

*la violence de son langage. À tel point que Scheyven*⁶⁹ *m'a dit qu'il évitait de trop le voir pour cette raison*⁷⁰. Spaak antwoordde: *"j'ai lu avec infiniment de tristesse ce que vous avez écrit de votre prédécesseur. Vous deviez l'écrire, car il faut que le Département soit au courant, mais quelle déplorable aventure ! Voilà un diplomate qui a perdu toute chance d'avoir un poste important à l'avenir"*⁷¹. Vier jaar later zou de ondiplomatische houding van van de Kerchove hem misschien minder zwaar hebben gekost; in het voorjaar van 1944 echter was zijn uitgesproken anti-Sovjethouding niet alleen diplomatiek ongewenst, ze strookte ook niet met de opvattingen van de top van Buitenlandse Zaken.

In een persoonlijke brief aan Paul-Henri Spaak van 19 juli 1944 gaf Edouard Le Ghait zijn eerste indrukken weer over de aankomst in Rusland⁷². Uit deze brief spreekt zijn verlangen om een positief beeld van de Sovjet-Unie over te brengen. Van in het vliegtuig van Teheran naar Moskou zag hij een verzorgd en rijk platteland. Zijn eerste indrukken van Moskou waren ook positief: *"les gens dans les rues sont beaucoup mieux habillés qu'en 1931. Ils ont l'air bien nourri et de bonne humeur. Beaucoup de très jolies femmes (où diable étaient-elles en 1931 ?). J'ai circulé pendant trois jours dans les rues de Moscou et je viens de voir (...) pour la première fois une mendicante. Moscou ne donne pas l'impression d'être la capitale d'un pays qui aurait échappé de justesse à la destruction. Je crois aussi que ceux qui prédisent qu'après cette guerre, la Russie ruinée économiquement mettra fort longtemps à se remettre, se trompent. (...) Je suis très heureux qu'il me soit donné d'assister sous les murs du Kremlin au triomphe de cette révolution russe en laquelle j'ai toujours cru*⁷³, *triomphe qui va maintenant assurer la libération de la Belgique. Patron, merci !"*

Dit positieve beeld van de Sovjet-Unie was in 1944 niet ongewoon; velen, onder wie ook Paul-Henri Spaak, hoopten op goede betrekkingen met de Sovjet-Unie na de oorlog⁷⁴. Of op basis van de uitspraak van Edouard Le Ghait dat hij steeds in de Russische revolutie heeft geloofd, gesteld kan worden dat hij een overtuigde of doctrinaire communist was, moet met de nodige omzichtigheid en nuance bekeken worden. In het vermelde citaat spreekt Le Ghait alleen over de revolutie in Rusland. Hij spreekt niet over een globale communistische revolutie of zelfs een gewenste communistische omwenteling in België. Mogelijk liet hij zich meeslepen door zijn emoties. In de context van 1944 klinken zijn uitspraken anders dan dat hij die in 1947 of 1949 zou hebben gedaan. Jan Adriaenssen, die enkele jaren met Le Ghait samenwerkte, typeerde Le Ghait als een "onafhankelijke

⁶⁹ Louis Scheyven, Belgisch diplomaat en onder Paul Van Zeeland directeur-generaal van de Politiek.

⁷⁰ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 19.7.1944 (FPHS, 475/7271).

⁷¹ Spaak aan Le Ghait, 30.8.1944 (FPHS, 475/7272).

⁷² Le Ghait aan Spaak, 19.7.1944 (FPHS, 475/7271).

⁷³ Niet-cursief = mijn beklemtoning.

⁷⁴ Zie bijvoorbeeld PASCAL DELWIT, "L'anticommunisme comme instrument de mobilisation du parti socialiste belge de 1945 à 1954", in PASCAL DELWIT & JOSÉ GOTOVITCH, *La peur du rouge*, Brussel, 1996, p. 127; de toespraak van Spaak voor de Kamer op 6 december 1944 (tekst in PAUL-F. SMETS, *La pensée européenne et atlantique...*, p. 52); Interview met Jan Adriaenssen, Brussel, 22.2.2007.

denker”, niet als een communist. Hij stelde echter ook dat Le Ghait door zijn ervaringen in Moskou teleurgesteld was, omdat zijn missie om nauwe betrekkingen aan te gaan met de Sovjets niet was geslaagd, niet alleen omwille van de Koude Oorlog, maar ook door de afstandelijkheid en het wantrouwen van de Sovjets. De vraag of Le Ghait een communist was toen hij arriveerde in Moskou en onder invloed van deze ervaring evolueerde naar een (Sovjetvriendelijk) onafhankelijk denker, of dat hij integendeel altijd een onafhankelijke denker was geweest die sympathie koesterde voor de revolutie in Rusland en het socialisme in West-Europa, zou ik op basis van de beschikbare bronnen niet sluitend durven te beantwoorden.

De rapporten die Edouard Le Ghait in de periode tussen 1944 en 1946 naar Brussel zond, tonen een genuanceerd beeld van de Sovjet-Unie en haar politieke leiders. Hier zullen drie thema’s die in deze rapporten aan bod komen worden belicht : Le Ghait’s streven naar vriendschappelijke relaties tussen België en de Sovjet-Unie, zijn prognoses over samenwerking tussen de grootmachten, en zijn stelling dat de Sovjetpolitiek defensief van aard was.

Edouard Le Ghait verwachtte in 1944-1945 veel van de relaties tussen de Sovjet-Unie en België. Hij hoopte dat ze in het teken zouden staan van een geest van “*sincère amitié et de collaboration confiante*”. Dit liet hij dan ook duidelijk verstaan in zijn eerste gesprek met minister van Buitenlandse Zaken Vjatseslav Molotov⁷⁵. Toch zou zijn opdracht niet zo eenvoudig zijn. Dat bleek in het najaar van 1944 en het voorjaar van 1945, toen de kwestie van een regionale entente in West-Europa voor moeilijkheden zorgde in de Sovjet-Belgische relaties. De Sovjets hadden kritiek op de voortvarendheid van Paul-Henri Spaak in zijn pogingen een dergelijke entente te bewerkstelligen. Le Ghait riep het departement in Londen dan ook op om, ten einde de Sovjets niet te misstemmen, de regionale entente niet in het leven te roepen voordat de mondiale veiligheidsorganisatie zou zijn opgericht⁷⁶. Hij liet ook duidelijk verstaan dat hij bevreesd was dat de Sovjets wantrouwig zouden worden indien de Belgische regering al te openlijk naar een regionale organisatie zou streven, zonder de Sovjets op de hoogte te houden⁷⁷. Toen er een campagne losbarstte tegen België in de Sovjetpers nam Le Ghait dit zeer ernstig, want zijn collega-diplomaten in Moskou gaven hem te kennen dat de berichten in de Sovjetpers steeds een goede indicator waren van de houding van de Sovjetregering⁷⁸.

Zoals velen in de jaren 1944-1945 zag Edouard Le Ghait het voortduren van de Grote Alliantie als de enige deugdelijke basis voor vrede en veiligheid in de naoorlogse

75 Le Ghait aan Spaak, Moskou, 21.7.1944 (AMBZ, nr. 11591, Nr. 305/142) en Le Ghait aan Spaak, Moskou, 4.8.1944 (AMBZ, nr. 11591, Nr. 351/151).

76 Le Ghait aan Spaak, Moskou, 3.11.1944 (AMBZ, nr. 11591, Nr. 591/213).

77 Telegram Nr. 124 van Le Ghait aan Spaak, Moskou, 9.11.1944 (AMBZ, nr. 11591).

78 Telegram Nr. 142 van Le Ghait aan Spaak, Moskou, 29.11.1944 (AMBZ, nr. 11591).

- De diplomatieke carrière van baron Hervé de Gruben begon in 1923. De Tweede Wereldoorlog maakte hij als *Conseiller* in Washington mee. In 1945 keerde hij terug naar de centrale administratie in Brussel. Hij werd achtereenvolgens adjunct-directeur van de Politiek, directeur van de Politiek, in 1947 secretaris-generaal van het departement Buitenlandse Zaken en in 1953 tot zijn pensionering in 1957 Belgisch ambassadeur in de Duitse Bondsrepubliek. (Archief Buitenlandse Zaken)

wereldorde⁷⁹. Tijdens het eerste half jaar na zijn aankomst verzekerde hij Londen dat het voortduren van deze alliantie ook voor het Kremlin een prioriteit was⁸⁰. In het najaar van 1944 was hij optimistisch over de kansen op overeenstemming tussen de Grote Drie. Hij hoopte bijvoorbeeld dat een voor alle partijen aanvaardbare oplossing voor het Poolse probleem gevonden zou kunnen worden⁸¹. Maar het was dezelfde Poolse kwestie die bij Le Ghait uiteindelijk ook twijfel zaaide. Een half jaar later, in april 1945, bleef Polen een onverkwikkelijke twistappel, die ook gevolgen had voor de Organisatie van de Verenigde Naties. Over de bilaterale onderhandelingen die de Sovjetregering was aangegaan met de Poolse regering in Lublin schreef Le Ghait: *“Le séjour à Moscou de MM. Bierut et Osobka Moravsky⁸² et la signature du traité polono-soviétique, sont malheureusement de nouvelles manifestations du caractère imparfait de l’entente qui règne entre les trois grandes puissances. Elles sont de nature à confirmer l’opinion de ceux qui estiment que cette entente n’est pas assez forte pour servir de base à l’organisation future de la sécurité et que c’est au contraire le maintien et le renforcement de cette entente qui devraient être assignés comme tâche principale (et combien difficile) à cette organisation”*⁸³. In juli 1945 werd uiteindelijk een compromis gevonden voor de Poolse kwestie. De Sovjet-Unie had zich *“peu accommodante”* getoond, maar omdat *“elle tient énormément au maintien de cette politique d’entente”* was het wel bereid geweest compromissen te sluiten. Le Ghait beschouwde dit als hoopvol en als een succes voor *“les partisans d’une politique de conciliation à l’égard des Soviëts”*⁸⁴.

Maar eind augustus toonde Edouard Le Ghait zich in een persoonlijke brief aan Paul-Henri Spaak opnieuw sceptisch over de alliantie tussen de Grote Drie: *“après un séjour de dix mois en URSS ma confiance dans l’établissement d’une collaboration intime et confiante entre ce pays et les autres puissances a fort diminué. Cela ne signifie pas qu’il faille prévoir du vilain dans un avenir proche mais je suis sceptique au sujet du degré de collaboration que l’on pourra établir. Il faudra beaucoup d’efforts et de bonne volonté pour éviter l’érection d’une muraille de Chine au centre de l’Europe séparant les régions occupées par l’Armée rouge des autres”*. Le Ghait wilde niet verhullen dat de Sovjets met hun optreden niet vrij te pleiten waren. Het Rode Leger had enorme verliezen geleden om de overwinning te behalen, maar was bijzonder ongedisciplineerd geweest in de veroverde gebieden. De Russen hadden zich niet populair gemaakt in Polen. Le Ghait verklaarde het als volgt: *“On est fort maladroit dans ce pays. La façon de traiter les grandes lignes (les lignes générales !) est admirable. La façon de traiter les détails est pitoyable et l’on perd de vue que les détails à force de s’accumuler deviennent un facteur avec lequel*

⁷⁹ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 8.8.1944 (AMBZ, nr. 11591, Nr. 353/153).

⁸⁰ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 10.11.1944 (AMBZ, nr. 11591, Nr. 602/216).

⁸¹ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 29.9.1944 (AMBZ, nr. 11591, Nr. 486/186).

⁸² Boleslaw Bierut en Edward Osobka Moravsky waren leiders van het door de Sovjets geteunde Lublin-comité. De eerste was in 1945 voorzitter van de voorlopige Nationale Raad, de tweede eerste minister.

⁸³ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 24.4.1945 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 389/88).

⁸⁴ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 4.7.1945 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 691/150).

*il faut compter. D'une façon générale et c'est triste à dire les contacts entre l'URSS et les occidentaux n'ont pas pour effet d'augmenter l'amitié entre les pays*⁸⁵.

De eerste openlijke breuk tussen de Grote Drie toonde zich met het mislukken van de Conferentie van Londen in oktober 1945. Hoewel Edouard Le Ghait de ogen niet sloot voor de wijze waarop de Sovjet-Unie bijdroeg tot het uiteenvallen van de Grote Alliantie, bleef hij proberen het optreden van de Sovjets en hun achterliggende motieven te begrijpen. Hij wees op het belang van de factor angst. Volgens hem was het op de conferentie tot een breuk gekomen omwille van de geschillen over Roemenië en Bulgarije: *“L'URSS est décidée à soutenir les Gouvernements actuels dans ces pays. Elle craint évidemment que toute concession qu'elle ferait aux États-Unis et à la Grande Bretagne dans ce domaine serait fatale à son prestige dans les Balkans. Il est probable d'ailleurs que le Gouvernement soviétique 'soupçonne' les Anglais et les Américains de noirs desseins à leur égard et de vouloir ressusciter contre eux le cordon sanitaire, et que l'enthousiasme des Anglo-Saxons pour l'instauration de la démocratie dans les Balkans lui paraît extrêmement 'suspect'”*. Hij voegde hieraan toe dat hij uit betrouwbare bron had vernomen dat er geen heuse terreur heerste in deze landen en dat de verkiezingen in beide landen de werkelijke volkswil even goed reflecteerden als de vooroorlogse verkiezingen dat hadden gedaan (*“ce qui signifie d'ailleurs très mal”*). Le Ghait schoof zijn hoop op een goede afloop echter nog niet volledig aan de kant: *“Il convient de mettre en regard de ces faits d'autres de nature à encourager davantage l'optimisme dans l'avenir des relations entre les grandes puissances. Il faut citer notamment la rapidité et la bonne grâce avec laquelle les troupes Soviétiques se sont retirées de la Norvège, le fait que la présence de l'Armée Rouge en Pologne tend à devenir de moins en moins visible”*⁸⁶.

In de loop van 1946 constateerde Edouard Le Ghait echter dat de kansen op overeenstemming tussen de grootmachten over Europese kwesties met de dag kleiner werden⁸⁷. Parallel met de verstrakking van de internationale verhoudingen ontwaarde hij ook een groeiende rigiditeit en een uniformisering in de Sovjet-Unie zelf. Het opzij schuiven van de oude minister van Buitenlandse Zaken Vjatseslav Litvinov, die een Westers-vriendelijk profiel had, was hier een voorbeeld van⁸⁸.

De angst, die naar zijn oordeel één van de hoofdmotieven was die het buitenlandse optreden van de Sovjetregering bepaalden, kon men volgens Edouard Le Ghait beter

⁸⁵ Le Ghait aan Spaak, 28.8.1945 (FPHS, 151/3227). Ook Jan Adriaenssen sprak over de teleurstelling van Le Ghait over zijn missie in de Sovjet-Unie, en het feit dat hij “weinig gehoor” vond bij de Russen (interview, 22.2.2007).

⁸⁶ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 10.10.1945 (niet-cursief = mijn beklemtoning; AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 1100/267).

⁸⁷ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 6.6.1946 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 514/234).

⁸⁸ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 27.8.1946 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 775/341). Zie over Litvinov, GEOFFREY ROBERTS, “Litvinov's Lost Peace, 1941–1946”, in *Journal of Cold War Studies*, 4(2), 2002, p. 23–54.

begrijpen als men oog had voor de geschiedenis : “*Il est utile de se rappeler l’histoire des années 1917-20 si l’on veut comprendre l’état d’esprit des milieux Soviétiques à l’heure présente et notamment l’appréhension que beaucoup d’observateurs croient exister chez eux, qu’à un moment donné les puissances anglo-saxonnes pourraient être amenées à ménager l’Allemagne. Il ne faut pas perdre de vue le fait que si en Europe occidentale les événements de Russie de 1917-1918 ont été considérés comme une défection de la Russie dans la lutte contre l’ennemi commun, ici on a vu les choses différemment : c’est l’hostilité des alliés qui a obligé les bolcheviks à conclure la paix de Brest-Litovsk, et les alliés victorieux n’ont pas hésité à collaborer en certaines occasions avec les Allemands contre leur ancienne alliée dans leur politique d’intervention*”⁸⁹.

In 1944 en 1945 vreesden de Sovjets bovenal een wederopstanding en een nieuwe bedreiging vanwege hun aartsvijand Duitsland, mogelijkwerwijze ondersteund door de Westelijke geallieerden⁹⁰, zodat een nieuw ‘*cordon sanitaire*’ zou worden opgericht tegen de Sovjet-Unie⁹¹. Daarom vreesden de Sovjets de oprichting van een West-Europees ‘blok’⁹². Deze angsten bepaalden de Sovjetpolitiek. Edouard Le Ghait benadrukte duidelijk dat deze politiek in wezen defensief van aard was⁹³. Stalin was dus niet uit op ongebreidelde uitbreiding, maar op consolidatie en verdediging van het Sovjetrijk. Volgens Le Ghait voerde Stalin een gematigde politiek : “*Il m’a été affirmé qu’au cours (...) de ces dernières années, l’influence de M. Staline s’est toujours fait sentir dans le sens de la modération et de la conciliation*”⁹⁴. De Sovjetpolitiek bleef gericht op een voortdurende samenwerking met de Britten en de Amerikanen, maar de Russen bleven wel waakzaam (“*leur réalisme habituel*”⁹⁵). Le Ghait wist bijvoorbeeld uit goede bron te melden dat de Sovjets om louter strategische redenen in Iran aanwezig bleven. De Sovjets wilden zich niet de oliebronnen toe-eigenen, maar wel verhinderen dat Amerikaanse en Britse oliemaatschappijen zich zouden vestigen aan de Kaspische Zee⁹⁶. Over deze zin voor realisme en strategie schreef Le Ghait elders, naar aanleiding van het aanknopen van diplomatieke betrekkingen tussen de Sovjet-Unie en Argentinië : “*Le Gouvernement soviétique a montré une fois de plus qu’il n’est pas prêt à sacrifier à des questions d’idéologie*

⁸⁹ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 25.8.1944 (AMBZ, nr. 11591, Nr. 383/164).

⁹⁰ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 28.2.1945 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 188/52). De vraag die in dit rapport aan de orde was, luidde : “*Que veulent les Soviets ?*”.

⁹¹ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 24.9.1945 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 1028/244). Zie ook Le Ghait aan Spaak, Moskou, 5.7.1946 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 599/268).

⁹² Le Ghait aan Spaak, Moskou, 17.11.1945 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 1265/311).

⁹³ Over het feit dat de Sovjets een zo lang mogelijke deelname van de VS aan de bezetting van Duitsland wilden, schreef Le Ghait bijvoorbeeld : “*Ceci est de nature à confirmer l’opinion de ceux qui estiment que la politique soviétique est mue avant tout par des soucis d’ordre défensif*” [Le Ghait aan Spaak, Moskou, 6.5.1946 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 411/186)].

⁹⁴ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 26.9.1944 (AMBZ, nr. 11591, Nr. 480/184).

⁹⁵ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 15.8.1945 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 870/192).

⁹⁶ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 18.11.1944 (AMBZ, nr. 11591, Nr. 621/228).

le moindre avantage qu'il peut remporter sur l'échiquier de la politique internationale et des compétitions entre grandes puissances"⁹⁷.

Ook in 1946 bleef Edouard Le Ghait de angsten van de Sovjets aanhalen, bijvoorbeeld met betrekking tot het streven van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië om hun netwerk van lucht- en zeemachtbasissen over de gehele wereld te behouden en zelfs uit te breiden⁹⁸. Zelfs in hun syndicale politiek zag Le Ghait bewijzen van de echtheid van hun angsten : *"l'intérêt porté par les Soviëts à la Fédération syndicale mondiale paraît être une preuve de la réalité de la hantise existant chez les dirigeants Soviétiques, du danger d'une agression future du monde capitaliste coalisé contre l'URSS"*⁹⁹.

De rapporten van Edouard Le Ghait tonen pogingen om een zo genuanceerd mogelijk beeld van de Sovjet-Unie tot uitdrukking te brengen. Le Ghait trachtte de motieven en de intenties van de Sovjets te begrijpen. Dit leidde hem er toe te stellen dat de Sovjetpolitiek werd bepaald door defensieve overwegingen, die te verklaren waren door het historische bewustzijn van de Sovjetleiders en de vrees die ze koesterden voor een nieuwe Duitse agressie en een nieuw Westers 'cordon sanitaire' gericht tegen de Sovjet-Unie. Le Ghait zag dus geen ideologisch gestuurde expansiezucht achter het Sovjetoptreden. Hij ontkende niet dat de Sovjets voor een deel verantwoordelijk waren voor de verslechtering van de internationale toestand, maar hij zag hier geen kwaad opzet achter. Zijn streven naar begrip en samenwerking, dat hij zo hoopvol had ingezet in 1944, leidde tot een zekere teleurstelling. Maar die teleurstelling zou bij Le Ghait de komende jaren niet omslagen in verbittering of in vijandigheid.

IV. 1947-1948 : Allianties en pakten, de Sovjet-Unie en het communisme

In het voorjaar van 1947 werd binnen het departement Buitenlandse Zaken gereflecteerd over de verdragen en allianties die de Belgische regering wilde afsluiten. Hervé de Gruben stelde een aantal nota's op, een eerste over de kwestie van het vriendschapsverdrag met de Sovjet-Unie dat Paul-Henri Spaak aan de Sovjetregering had voorgesteld en een tweede over de moeilijke kwestie van het regionale samenwerkingsakkoord onder Britse leiding.

In een nota van 17 maart 1947 nam Hervé de Gruben de zaak van een mogelijk verdrag met de Sovjet-Unie onder de loep¹⁰⁰. Hij schreef dat toen de Belgische regering voor de eerste maal een vriendschapspact met de Sovjet-Unie ter sprake had gebracht,

⁹⁷ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 13.6.1946 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 532/244).

⁹⁸ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 7.5.1946 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 523/239).

⁹⁹ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 2.7.1946 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 582/264).

¹⁰⁰ Nota over ontwerp van verdrag met de Sovjet-Unie, 17.3.1947 (SOMA, AA 699, Papieren de Gruben, Fonds 71).

Frankrijk en Groot-Brittannië nog sterk onder de indruk waren van het rumoer dat Moskou had gemaakt over de oprichting van een Westers 'blok'. In die periode hadden de Fransen om strategische redenen toenadering gezocht tot de Sovjet-Unie en wilde de Britse regering het internationale schaakbord niet brouilleren door in West-Europa een samenwerkingsakkoord te sluiten dat eigenlijk niet dringend was. Het Belgische voorstel had volgens de Gruben dus hoofdzakelijk een psychologische waarde gehad. In het voorjaar van 1947 echter was de internationale situatie veranderd: "*le sentiment général, sous l'impulsion des États-Unis, n'est plus aux ménagements de l'URSS*". De Britten en Fransen hadden niet gearzeld om een alliantie (het Verdrag van Duinkerke) aan te gaan. Bovendien hadden ze de Belgen voorgesteld om met hen een pakt te sluiten, zonder eerst de voorzorg te nemen naar de gevoelens van Moskou te peilen. "*Elles ont donc pris la responsabilité d'encourir le courroux de l'URSS*", aldus de Gruben. De internationale conjunctuur, zo argumenteerde de Gruben, maakte het dus niet meer nodig naar een verdrag met de Sovjets te streven.

Volgens Hervé de Gruben waren er nog andere redenen genoeg om geen verdrag te sluiten met de Sovjets: 1) de ongelijkheid tussen beide partijen was te groot 2) België zou het enige kleine land zijn dat dergelijk verdrag zou afsluiten 3) geen enkel Oost-Europees land had een soortgelijke demarche richting Westen gedaan 4) het gevaar zou bestaan dat België zou worden meegesleurd in een Russisch-Duitse oorlog 5) de kleinheid en de geografische ligging maakten dat België best alleen akkoorden zou sluiten met West-Europese landen. Zijn conclusie was dan ook dat het "irrationeel en inopportuun" was om met Rusland een verdrag te sluiten. De Gruben besloot zijn nota: "*nos approches en ce sens ont eu un caractère tactique et devraient le conserver. Il est probable que nos dernières avances resteront sans suites. Il ne faudrait plus insister*".

De vraag was dan welke verbintenissen België wel moest sluiten? Hervé de Gruben bestudeerde deze vraag in een nota van 21 april 1947¹⁰¹. Op basis van historische analogieën, de geografische ligging van België en de stand van de militaire technologie verwierp hij de opties van neutraliteit en van een garantiepact zoals Locarno. De oplossing voor het Belgische veiligheidsprobleem lag volgens hem duidelijk in een bijstandspact met Groot-Brittannië en Frankrijk. De Gruben beseftte dat de spil van het evenwicht in Europa verschoven was van België naar Duitsland en dat "*dans la répartition des grandes masses qui composent l'équilibre nouveau, notre pays qui ne peut plus subsister sur lui-même, est obligé de se rattacher à un groupement plus consistant*". Groot-Brittannië en Frankrijk kwamen hiervoor het meest in aanmerking.

Deze beleidsvoorstellen en aanbevelingen werden bevestigd op een vergadering op Buitenlandse Zaken op 3 juni, waar de top van het departement de politiek voor de

101 Nota over de internationale betrekkingen van België, 21.4.1947 (AMBZ, nr. 12237, Directie generaal P; zie ook SOMA, AA699, fonds 71).

komende maanden uitstippelde¹⁰². Hervé de Gruben opende de vergadering met een historisch overzicht van de verschillende pacten die al gesloten waren in Europa en een overzicht van de contacten die Paul-Henri Spaak over deze kwestie had gehad met verschillende functionarissen en diplomaten. Daarna werd besloten de demarches bij de Britse en Franse regeringen voort te zetten zodat België zou kunnen aansluiten bij het Verdrag van Duinkerke. Wat de Sovjets betrof, werd vastgesteld dat er al enkele maanden geen contact meer was geweest met de Sovjetambassadeur. De Belgen zouden niet verder aandringen. Er werd wel besloten om in de bijstandsovereenkomst met de Britten en de Fransen Duitsland aan te duiden als potentiële agressor, ondanks, aldus de Gruben, het “fictieve” karakter hiervan. Het was onmogelijk om zich in de huidige omstandigheden te doen opvallen met betrekking tot dit onderwerp. Tijdens de onderhandelingen over het Pakt van Brussel zou men deze voorzichtigheid laten varen¹⁰³.

Op dat ogenblik noemde Hervé de Gruben de Sovjet-Unie dus nog niet expliciet als potentiële agressor. Een maand later, op 3 juli, deed hij dat wel. Dit tijdstip is misschien niet toevallig. De dag ervoor had Vjatseslav Molotov de conferentie van Parijs verlaten, waar hij met de Britse en Franse ministers van Buitenlandse Zaken Ernest Bevin en Georges Bidault had onderhandeld over het voorstel van de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken George Marshall om hulp te verstrekken aan Europa. Het voorstel van Marshall¹⁰⁴ en de Russische weigering¹⁰⁵ om deel te nemen aan het Marshallplan zouden de breuk in Europa tussen Oost en West bezegelen. In een nieuwe nota over de bijstandspacten die de Belgische regering zou kunnen sluiten¹⁰⁶ beargumenteerde de Gruben dat de nieuwe methoden van oorlogsvoering impliceerden dat een aanval tegen Belgisch grondgebied niet onmiddellijk tegengehouden zou kunnen worden. Hij stelde zich de vraag wat een bijstandsengagement dan precies zou betekenen. De conclusie dat België in geval van een aanval zou worden bijgestaan door de andere leden van de entente om het grondgebied te bevrijden, na de aanvankelijke overrompeling en bezetting, zou volgens de Gruben door de publieke opinie misschien als teleurstellend kunnen worden ervaren. Hoewel het belangrijkste natuurlijk was dat België bijstand zou krijgen in geval van agressie, stelde de Gruben toch uitdrukkelijk de vraag of de 250 miljoen Europeanen die ten westen van het IJzeren Gordijn leefden, blootgesteld moesten worden aan een

102 Verslag door de Gruben (AMBZ, nr. 12237, Directie generaal P; zie ook SOMA, AA 699, Papieren de Gruben, Fonds 71).

103 Zie onder meer *Mémorandum en vue de la réunion de Luxembourg*, 28.1.1948 (AMBZ, nr. 12237) en *Inleidende besprekingen tussen ministers van België, Luxemburg en Nederland*, Brussel, 29.2.1948 (AMBZ, nr. 12237).

104 MICHAEL COX & CAROLINE KENNEDY-PIPE, “The Tragedy of American Diplomacy? Rethinking the Marshall Plan”, in *Journal of Cold War Studies*, 7(1), 2005, p. 97-134.

105 Zie SCOTT PARRISH & MIKHAIL NARINSKY, “New Evidence on the Soviet Rejection of the Marshall Plan, 1947: Two Reports”, in *CWIHP Working Paper* (9), 1994 en GEOFFREY ROBERTS, “Moscow and the Marshall Plan: Politics, Ideology and the Onset of the Cold War”, in *Europe-Asia Studies*, 46 (8), 1994, p. 1371-1386.

106 Nota van de Gruben *Bijstandspacten te sluiten door België*, 3.7.1947 (SOMA AA 699, Papieren de Gruben, Fonds 71).

- Edouard Le Ghait begon zijn diplomatieke carrière in 1928. Vanaf 1936 was hij kabinetschef van minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak, met wie hij de oorlog grotendeels in Londen doorbracht. Als vertrouweling van Spaak werd Edouard Le Ghait in juli 1944 als ambassadeur naar de Sovjet-Unie en China gestuurd. (Archief Buitenlandse Zaken)

aanval uit het oosten. Hij vroeg zich af of het niet mogelijk was om op deze vraag een militair antwoord te bieden dat ook aanvaardbaar zou zijn in het kader van de huidige strategie. Hij stelde dat het Belgisch beleid er bij zijn garanten naar moest streven een engagement te krijgen om op deze vraag een antwoord te bieden, bijvoorbeeld door het plaatsen van troepen in het Rijnland.

Blijkbaar was Hervé de Gruben er dus snel bij om consequenties te trekken uit de gebeurtenissen van de zomer van 1947 en de breuk tussen Oost en West zoals die zich had gemanifesteerd in Parijs. Hij deed dit op een moment waarop de Belgische diplomatieke elite nog aarzelde om soortgelijke conclusies te trekken¹⁰⁷. Paul-Henri Spaak bijvoorbeeld schreef op 10 juli aan de Prins Regent dat het aanbod van George Marshall grote kansen bood en dat de Belgische regering zou deelnemen aan het plan, maar dat *“il faut faire tout ce qui est possible pour ‘enlever’ à l’organisation qui va sans*

¹⁰⁷ Zie GINETTE KURGAN-VANHENTENRYK, “La Belgique et le plan Marshall...”, p. 299-302; RIK COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek...*, p. 365-366; CEES WIEBES & BERT ZEEMAN, *Belgium, the Netherlands and Alliances...*, p. 123.

doute être créée, tout caractère agressif vis-à-vis de la Russie”. Op 17 juli voegde hij hieraan toe : “à l’occasion de cette conférence, les bruits les plus pessimistes ont circulé sur la division de l’Europe et sur les conséquences de cette division. Je crois sincèrement que l’on exagère; l’attitude des Russes me paraît très compréhensible et même très logique. Pour des raisons politiques acceptables, ils veulent garder leur influence sur les pays satellites”¹⁰⁸.

Tijdens de zomer van 1947 bleef Paul-Henri Spaak dus nog eenzelfde lijn volgen ten aanzien van de Sovjet-Unie als Edouard Le Ghait. Dit is een significant verschil in opvattingen tussen de minister en zijn secretaris-generaal. De allusie van Hervé de Gruben op een aanval van de Sovjet-Unie doet vermoeden dat hij de internationale gebeurtenissen en ontwikkelingen van de zomer van 1947 strategisch trachtte aan te wenden met als doel de betekenischema's en de vertogen binnen de Belgische diplomatieke elite te beïnvloeden en zijn visie op de Sovjet-Unie te laten doordringen.

In de jaren 1947 en 1948 liet ook Edouard Le Ghait zijn licht schijnen over de kwesties van het Sovjet-Belgische verdrag en een West-Europese regionale entente. In april 1947 achtte hij het onwaarschijnlijk dat de Sovjetregering met de Belgen een akkoord zou sluiten. Naar zijn oordeel leken de Sovjetleiders niet te geloven in een onafhankelijke politiek van kleine staten, noch in West-Europa, noch in Centraal- en Oost-Europa. Voor de Sovjets waren de Belgen op de Britse kar gesprongen. De Sovjetpers had veel aandacht geschonken aan de contacten die de Belgische minister van Defensie Raoul Defraiteur had gehad in Londen, maar niet aan de reis van Spaak naar Tsjecho-Slowakije waar die had opgeroepen tot een vreedzame bipolariteit¹⁰⁹.

Enkele maanden later manifesteerde zich de breuk tussen Oost en West naar aanleiding van het Marshallplan. Edouard Le Ghait verklaarde het optreden van de Sovjetleiders en hun weigering van Amerikaanse bijstand op dezelfde wijze zoals hij de Sovjetpolitiek sinds het einde van de oorlog verklaard had. Naar zijn oordeel werden de Sovjetacties bepaald door de angst dat Europa onder de invloed en de leiding zou komen van de Verenigde Staten. De Sovjets zouden eerder kiezen voor een verdeeld en zwak Europa dan voor een Amerikaanse invloed die zich zou uitstrekken tot in Centraal- en Oost-Europa. Le Ghait weerlegde de steeds luider klinkende kritiek dat de angsten van de Sovjets alleen maar een sluier zouden zijn om de eigen mondiale ambities te verbergen : hij stelde integendeel dat de Sovjetvrees oprecht was. Volgens hem was de Sovjet-Unie een slachtoffer van zijn eigen systeem (een politiestaat) en van de eigen propaganda dat het kapitalisme noodzakelijk tot oorlog leidt. In deze optiek was de prioriteit van Stalin de consolidatie en verdediging van het Sovjetsysteem in de USSR en niet een agressief, mondiaal imperialisme. Stalin zou eerder toestaan dat een Westers blok zich

¹⁰⁸ FPHS, 177/3631, Spaak aan Prins Karel, 10.7.1947 en FPHS, 177/3629, Spaak aan Prins Karel, 17.7.1947 (niet-cursief = mijn beklemtoning).

¹⁰⁹ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 3.4.1947 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 290/106).

vormde, dan de voor de Sovjetveiligheid noodzakelijke buffer in Oost-Europa op te geven. Le Ghait trok uit dit alles twee besluiten : kleine staten als België konden geen brug vormen tussen Oost en West, maar uit de onmogelijkheid om tot een oprechte samenwerking met Sovjet-Unie te komen moest men niet deduceren dat vreedzame coëxistentie onmogelijk zou zijn ¹¹⁰.

Dat de Sovjets in het najaar van 1947 de Kominform oprichtten en de ‘Twee Kampen-doctrine’ afkondigden, verklaarde Edouard Le Ghait ook vanuit het ‘defensieve’ paradigma. De afkondiging van de ‘Twee Kampen-doctrine’ door Andrei Zhdanov, de partijideoloog van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie ¹¹¹, noemde hij een *defensieve* oorlogsverklaring tegen de Verenigde Staten. De leiders in het Kremlin werden gedreven door angst voor de krachten in het kapitalisme die naar eenheid streefden, omdat deze zich tegen de Sovjet-Unie zouden keren. Hieruit moest men volgens Le Ghait niet concluderen dat de Sovjetleiders een oorlog verwachtten op korte termijn : in een historische analogie wees hij er op dat 1939-1941 had getoond dat de Sovjets uiteindelijk een *appeasement* politiek volgden ¹¹². Toen Le Ghait de geruchten ontkende dat Stalin ziek zou zijn, noemde hij dat goed nieuws, want zolang Stalin aan de macht was, zou de Sovjet-Unie niet de waanzin begaan om een conflict te beginnen. Stalin had volgens Le Ghait “*bon sens*” en was voorzichtig en opportunistisch ¹¹³.

In februari 1948, toen in West-Europa de onderhandelingen over het Pakt van Brussel op gang kwamen ¹¹⁴, begon Edouard Le Ghait zijn afkeuring over de plannen tot een West-Europese alliantie te laten blijken. Toen in Moskou bijvoorbeeld berichten begonnen door te sijpelen dat voor de West-Europese politieke leiders het pakt niet alleen tegen Duitsland gericht was, schreef hij nadrukkelijk : “*j’estime désirable que cette information soit démentie le plus tôt possible. Je vous serais reconnaissant me tenir au courant*” ¹¹⁵. In een ander rapport stelde hij vast dat in de buitenlandse pers een “heuse antisovjet propaganda” werd gevoerd. Volgens hem bestond het risico dat de publieke opinie in het Westen én de Sovjetleiders hierdoor misleid zouden worden.

Volgens Edouard Le Ghait bleef het mogelijk om tot een *modus vivendi* te komen tussen de Westerse machten en de Sovjet-Unie. Men zou wel rekening moeten houden met de Russische stijl, die soms nogal bruut was. Tevens diende men rekening te houden met

¹¹⁰ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 18.7.1947 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 605/214).

¹¹¹ Zie VLADIMIR ZUBOK & CONSTANTINE PLESHAKOV, *Inside the Kremlin*, Cambridge/Londen, 1997, p. 111-131.

¹¹² Le Ghait aan Spaak, Moskou, 10.10.1947 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 852/311). Over de defensieve tactiek van de Sovjets zie ook Le Ghait aan Spaak, Moskou, 11.11.1947 (AMBZ, nr. 10973 bis, Nr. 918/339).

¹¹³ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 17.2.1948 (AMBZ, nr. 12089, Nr. 127/46).

¹¹⁴ Zie CEES WIEBES & BERT ZEEMAN, *Belgium, the Netherlands and alliances...*, p. 160-203 en JEAN STENGERS, “Paul-Henri Spaak et le Traité de Bruxelles de 1948”, in RAYMOND POIDEVIN, *La Belgique et le début de la construction européenne*, Brussel, 1986, p. 119-142.

¹¹⁵ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 13.2.1948 (AMBZ, nr. 12089, Telegram Nr. 29).

de lichtgevoeligheid van de Sovjets, die voortkwam uit het feit dat ze de indruk hadden alleen te staan in een vijandige wereld. Dat de buitenlandse pers op dat ogenblik (ten tijde van de coup in Tsjechoslowakije) vaak sprak over Sovjetexpansionisme was naar Le Ghait's mening niet correct. Volgens hem streefden de Sovjets in eerste instantie naar de bescherming van de eigen economische ontwikkeling en naar vrede, wat ook in hun eigenbelang was. Maar ongelukkig genoeg waren ze ervan overtuigd dat, omwille van historische wetten, het gevaar op een coalitie van kapitalistische landen gericht tegen de Sovjet-Unie erg groot was. Daarom verstevigde de Sovjet-Unie haar posities in de wereld. Le Ghait hoopte dat West-Europa en ook China hun eigen bestaan zouden kunnen verzekeren, onafhankelijk zowel van de Verenigde Staten als van de Sovjet-Unie. Naar zijn oordeel toonde België, met het commerciële akkoord dat het toen aan het onderhandelen was met de Sovjet-Unie, dat het weigerde toe te geven dat de verdeling van de wereld in twee vijandige kampen onvermijdelijk was ¹¹⁶.

De pleidooien van Edouard Le Ghait gingen echter in tegen de tendensen van de internationale politiek. De vijandige bipolarisering tussen Oost en West leek niet te stuiten. De regeringen van de West-Europese staten en de Verenigde Staten besloten zich niet langer te bekommeren om de reacties van de 'angstige' Sovjet-Unie en begonnen unilateraal doorbraken te forceren in bepaalde dossiers : in het voorjaar van 1948 begonnen de onderhandelingen over het Pakt van Brussel en over de oprichting van een West-Duitse staat ¹¹⁷. De Belgische diplomatieke elite, Paul-Henri Spaak op kop, was deze evolutie niet alleen gevolgd, maar had er ook een leidende rol in opgenomen ¹¹⁸.

Naar aanleiding van zijn afscheid als ambassadeur in Moskou en zijn terugkeer naar België, klaagde Edouard Le Ghait in een nota aan Paul-Henri Spaak deze ontwikkelingen aan. In een scherpe analyse stelde hij dat hij "*surpris et impressionné*" was, ten eerste door de nerveuze staat waarin de publieke opinie zich bevond, en ten tweede door de wending die de onderhandelingen over een West-Europees pakt hadden genomen. Hij achtte het aangeraden om zijn visie over deze ontwikkelingen aan Spaak voor te leggen. Le Ghait vreesde dat een West-Europees pakt, zoals dat op dat ogenblik in Brussel onderhandeld werd, door de Sovjets gepercipieerd zou kunnen worden als een prelude op de herbewapening van Duitsland en de oprichting van Europa als Amerikaans wapenarsenaal. Dit zou voor hen misschien de aanleiding kunnen zijn voor preventieve acties. Hij herhaalde dat de motieven van de Sovjetleiders defensief waren : volgens hem voelden de Sovjets zich bedreigd door de enorme uitbreiding van

¹¹⁶ Le Ghait aan Spaak, Moskou, 28.2.1948 (AMBZ, nr. 12089, Nr. 152/53).

¹¹⁷ Zie MARC TRACHTENBERG, *A Constructed Peace : The Making of the European Settlement, 1945-1963*, Princeton, 1999, p. 66-86.

¹¹⁸ Zie CÉES WIEBES & BERT ZEEMAN, *Belgium, the Netherlands and alliances...*, p. 160-203; RIK COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek...*, p. 372-375 en JEAN STENGERS, "Paul-Henri Spaak et le Traité de Bruxelles...", p. 119-142. Voor de positie die Spaak op dit ogenblik innam zie een representatieve tekst in PAUL-F. SMETS (ed.), *La pensée européenne et atlantique...*, document 24, p. 113.

de Amerikaanse invloedssfeer in de wereld, de verspreiding van het kapitalisme, en het nucleaire monopolie van de Verenigde Staten. De leiders in het Kremlin waren nog steeds de mannen van de opbouw van het socialisme in één land; ze hadden geen bedoelingen om met geweld het communisme te verspreiden. Uiteraard bleven de Sovjets vasthouden aan het uiteindelijke failliet van het kapitalisme en de finale triomf van het communisme, maar Le Ghait was van oordeel dat dit geloof vergeleken kon worden met het Joodse geloof in de Messias : er werd geen datum gesteld waarop het doel bereikt zou worden. Wel streefden de Sovjets naar een eigen invloedssfeer om de Amerikaanse invloed tegen te houden en een nieuwe Duitse agressie te verhinderen. Le Ghait vreesde bovendien dat een oorlog eerder gestart zou worden door de Verenigde Staten dan door de Sovjets : *“on peut craindre que celle-ci [les États-Unis] ne perde son sang-froid le jour où elle aura appris que l'URSS fabrique également des bombes atomiques”*¹¹⁹.

Het beeld van de Sovjet-Unie dat Edouard Le Ghait in zijn rapporten en nota's tot uitdrukking bracht was in de jaren 1947-1948 niet opmerkelijk gewijzigd in vergelijking met de periode 1943-1946. Dat is opmerkelijk in de context van die jaren, toen in alle kanselarijen, ambassades en publieke opinies de vijandige bipolarisering zich steeds krachtiger doorzette. Le Ghait roeide dus duidelijk tegen de stroom in. Zijn vertoog week gevoelig af van de vertogen die in deze periode zowel nationaal als internationaal steeds dominanter werden. Frappant bijvoorbeeld was zijn visie dat een oorlog misschien eerder door de Amerikanen dan door de Sovjets zou worden begonnen.

V. De vijandige bipolariteit en de nucleaire wapenwedloop

Edouard Le Ghait zou deze onafhankelijke lijn en zijn verzet tegen het dominante vijandige bipolaire betekenisstelsel aanhouden. Hij zou, in tegenstelling tot Paul-Henri Spaak, geen anticommunist worden en bleef pleiten voor een dialoog en wederzijds begrip. Zo bleef hij in de jaren 1950, nadat hij de dienst had verlaten, de recepties op de Sovjetambassade in Brussel frequenteren met als bedoeling te tonen dat men moest blijven streven om begrip op te brengen voor elkaars standpunten. Daarbij sloot hij overigens niet de ogen voor de aard van het Sovjetregime; hij bleef de fouten van het Sovjetsysteem erkennen. Voor de Westerse alliantie onder Amerikaanse leiding had hij weinig sympathie. Hij was kritisch over de Verenigde Staten en de oprichting van de NAVO. Dit leidde tot een verwijdering tussen Le Ghait en Spaak. In 1944 hadden ze op dezelfde golflengte gezeten, met hun pro- Britse en Russische tendenties, maar nadat Spaak het atlantisme had omarmd, hadden beiden nog maar weinig contact¹²⁰.

Nadat hij uit de diplomatieke dienst was getreden, zocht Edouard Le Ghait de rust op van het West-Vlaamse poldergebied waar hij zich toelegde op de studie van de gevaren

¹¹⁹ *Note pour Monsieur le Ministre*, Brussel, 9.3.1948 (FPHS, 151/3228).

¹²⁰ Interview met Jan Adriaenssen, 22.2.2007.

van de nucleaire bewapening en de nucleaire militaire strategie. Hij was overigens niet de enige die dit deed. Niet zo ver van zijn villa in Westkapelle woonde (de ‘rode’) baron Antoine Allard, kunstschilder en stichter van de pacifistische beweging ‘*Stop War*’, die o.m. in 1954 in Knokke een vergadering organiseerde van pacifistische schrijvers en intellectuelen ¹²¹. Zowel Le Ghait als Allard hadden in deze periode contact met Koningin Elisabeth, die zich in die jaren inzette voor de internationale pacifistische beweging ¹²².

De studie van Edouard Le Ghait over de nucleaire oorlogsvoering leidde in 1960 tot de publicatie van een boek over de waanzin van de kernoorlog en de nucleaire militaire strategie van de NAVO. In dit boek lanceerde Le Ghait een regelrechte kritiek op het gebrek aan politieke controle op de strategische beslissingen van de NAVO (“*a sort of abdication of political power before technology, of the civilian agency before the military*”), op het feit dat het Westen doof bleef ten aanzien van de herhaalde oproepen tot ontwapening door Chroestsjov, op de macht van de wapenindustrie en op de strategische premissen van de nucleaire afschrikkingstheorie zelf. Volgens Le Ghait was de basis van afschrikking een fragiel mentaal element omdat het gebaseerd was op foute en artificiële premissen. De afschrikkingstheorie veronderstelde namelijk een tegenstrever die aan de ene kant kwaadaardig en roofzuchtig was, maar die aan de andere kant voorzichtig en berekenend was en controle had over zijn zenuwen ¹²³.

Baron Hervé de Gruben daarentegen ging wel mee in het dominante Koude Oorlog-denken. In zijn geschriften bracht hij ideeën tot uitdrukking die gelijkaardig waren aan het betekenischema dat de internationale politiek interpreteerde in termen van de vijandige bipolariteit. Zo was hij bijvoorbeeld van oordeel dat in de wereldorde van de Koude Oorlog de interstatelijke betrekkingen gemilitariseerd waren, met andere woorden dat de Koude Oorlog een dimensie had gekregen die niet meer op een politieke of diplomatieke wijze opgelost kon worden. De veiligheidsdimensie was overheersend geworden. In een nota uit 1955 schreef hij : “*les rapports Est-Ouest ont la forme d’un conflit. Il est vrai que certains milieux nient la menace soviétique et affectent de croire qu’elle n’est que l’expression d’une défensive contre l’encerclement américain. Cependant, même en faisant abstraction des intentions, domaine malaisément pénétrable et éminemment instable, on peut considérer que deux grandes masses humaines, de caractère foncièrement*

121 Informatie verstrekt door de Geschied- en Heemkundige Kring Sint Guthago te Knokke-Heist, 31.3.2007. Zie ook ANDRIES VANDEN ABEELE, “Knokke en de Koude Oorlog”, 2000, www.andrievandenabeele.net.

122 Zie EVRARD RASKIN, *Elisabeth van België. Een ongewone koningin*, Antwerpen, 2005, p. 353. Over de Belgische pacifistische beweging zie PATRICK STOUTHUYSEN, “Weg die bommen. De vredesbeweging en het politieke debat over het Belgisch veiligheidsbeleid”, in MARK VAN DEN WIJNGAERT & LIEVE BEULLENS (ed.), *Oost West, West best...*, p. 157-161.

123 Edouard LE GHAIT, *No Carte Blanche to Capricorn. The Folly of Nuclear War Strategy*, New York, 1960, p. 12, 22, 53-54 en 87 (Franse editie : *La lutte pour la paix. Pas de carte blanche au capricorne*, Brugge, 1960).

*différent, sont animées toutes deux du mobile jumelé : expansion – protection, et qu’il en résulte un antagonisme. Un dispositif militaire traduit de part et d’autre le souci de sécurité. Un règlement, en vue d’une réduction de la menace, d’une diminution de la tension ne peut être conçu qu’en termes militaires. Les termes dits ‘politiques’ (...) sont trop vagues que pour entrer dans le calcul d’une équation d’équilibre, dans une matière aussi critique”*¹²⁴.

Hoewel Hervé de Gruben refereerde aan processen van expansie en bescherming aan beide zijden, een visie die in zekere zin elementen van de realistische school in de internationale betrekkingen in zich draagt, was voor hem het Sovjetblok nu onomstotelijk de ‘andere’ geworden. Deze interpretatie van het conflict, die oog had voor ‘ideeën’, bracht hij eveneens tot uitdrukking in zijn visie op de Atlantische alliantie. In de NAVO heerste er volgens hem “*un unisson fondamental d’esprit, (...) une atmosphère de confiance, de compréhension et de collaboration*”¹²⁵.

Dat het conflict ook een botsing van waarden en cultuur was, bracht Hervé de Gruben tot uiting in een tekst over de oprichting van de BRD en de DDR. In een reflectieve tekst over de verdwijning van Pruisen na 1945¹²⁶ zag hij de collectieve mentaliteiten van het oude Pruisen (absolutisme, etatisme, onderdanigheid), die waren ontstaan door de eeuwenlange harde kolonisatiestrijd en de overheersing van de onderworpen Slavische volkeren door de Pruisische elite, terugkomen in de snelle oprichting van een volksrepubliek in Brandenburg, Pommeren en Saksen. “*Il paraît (...) évident que l’avènement rapide et surprenant de nouveaux cadres, la constitution méthodique du nouvel ordre politique et social, la soumission disciplinée des masses et surtout de la jeunesse ne peuvent s’expliquer entièrement que par le vieux fond slave de la race, la religion de l’État, la soumission atavique du peuple et son instinct communautaire*”. Een intrigerende combinatie van Prussianisme en Slavisme was voor de Gruben de verklaring voor de snelle opmars van het communistische regime in Oost-Duitsland.

Het anti-Pruisische element in deze interpretatie paste in de *Abendland*-narratief zoals die na de oorlog gehoord kon worden bij West-Europese christendemocraten, die niet alleen een kloof zagen tussen het vrije, christelijke Westen en het totalitaire, communistische Oosten, maar ook een culturele breuklijn ontwaarden tussen het katholieke en het protestantse Europa. Volgens deze narratief had het protestantisme niet alleen het materialistische kapitalisme gepromoot maar ook de christelijke eenheid van Europa gebroken en nationalistische conflicten veroorzaakt. Dit antiprotestantse

124 Bespiegelingen van baron de Gruben over de Oost-West Verhoudingen, 14.6.1955 (niet-cursief = mijn beklemtoningen; SOMA AA 699, Papieren de Gruben, Fonds 76).

125 HERVÉ DE GRUBEN, “La pondération et l’influence des États dans les organismes internationaux”, in *Studia Diplomatica*, XV (1), 1962, p. 24-25.

126 Tekst over ‘de verdwijning van Pruisen’, s.d. (zeker na 5 mei 1955; SOMA AA 699, Papieren de Gruben).

• Hervé de Gruben als Belgisch ambassadeur in Bonn (links) naast de Duitse president Theodor Heuss, midden jaren 1950. (Associated Press, collectie SOMA, nr. 106231).

vertoog viseerde specifiek het Lutherse Pruisen, dat verondersteld werd een catastrofale invloed te hebben uitgeoefend op de Duitse geschiedenis ¹²⁷.

In die zin is het anti-Prussianisme van de anderszins 'Hervé Edouard de Gruben beter te begrijpen. In een nota over de federale organisatie van Duitsland uit 1944, waarin hij pleitte voor een federaal Duitsland na de oorlog, had de Gruben al opgemerkt dat hij Pruisen uitsloot van dit Duits federalisme. Pruisen, dat aan de oorsprong had gelegen van de agressieve Duitse eenmaking, moest "uitgeroeid" worden ¹²⁸. Tegenover het collectivistische en atavistische oosten van Duitsland was, volgens hem, in het westen van het land echter een andere staat kunnen ontstaan die, op basis van de meer westerse waarden die ook hadden bestaan in het oude Duitse rijk, een alliantie was aangegaan met

¹²⁷ WOLFRAM KAISER, "Trigger-happy Protestant Materialists? The European Christian Democrats and the United States", in MARC TRACHTENBERG (ed.), *Between Empire and Alliance...*, p. 68 en WOLFRAM KAISER, "Co-operation of European Catholic Politicians in Exile in Britain and the USA during the Second World War", in *Journal of Contemporary History*, 35 (3), 2000, p. 460.

¹²⁸ Nota over de federale organisatie van Duitsland, 19.1.1944 (SOMA AA 699, Papieren Hervé de Gruben, Fonds 34).

de Westerse machten die de nieuwe staat, de Bondsrepubliek Duitsland, beschermden tegen “*le déferlement de la marée slave*”¹²⁹. Met zijn interpretatie van de blijvende invloed van Slavische elementen in de opgang en het functioneren van de communistische regimes in het oosten sloot de Gruben opnieuw aan bij wat hij in 1935 al had opgemerkt over het Russische communisme.

VI. Besluit

Tussen 1944 en 1949 werden de context en het actiekader waarin de Belgische diplomatieke elite moest handelen ingrijpend gewijzigd. De internationale betrekkingen hostiliseerden en bipolariseerden; tegen het einde van de jaren 1940 domineerde de Koude Oorlog de internationale politiek. Ook het Belgisch buitenlands beleid evolueerde. In 1944 waren de uitgangspunten van de Belgische buitenlandse politiek de voortzetting van de samenwerking tussen de grootmachten, de realisatie van een regionale entente in West-Europa en het nastreven van goede betrekkingen met de Sovjet-Unie. In 1949 waren atlantisme, europeanisme en anti-sovjetisme de pijlers van het Belgische beleid geworden. Dit artikel bestudeerde hoe twee Belgische topdiplomaten, Edouard Le Ghait en Hervé de Gruben, dit proces van vijandige bipolarisering interpreterden en hoe ze zich positioneerden ten aanzien van de vertogen en vijandbeelden die in deze periode hegemonisch werden. Vanuit hun verschillende denkkaders reageerden beide diplomaten op uiteenlopende wijze op de vijandige bipolarisering van de internationale betrekkingen na de Tweede Wereldoorlog.

Als katholiek had baron Hervé de Gruben het tijdens de laatste jaren van de oorlog moeilijk zich in te schakelen in het nationaal en internationaal hegemonische vertoog waarin de Sovjet-Unie als een partner gedefinieerd werd en waarin de voortzetting van de Grote Alliantie tussen Amerikanen, Britten en Sovjets als cruciaal beschouwd werd voor het realiseren van een duurzame vrede. Met zijn scepticisme over de mogelijkheden van het voortduren van de coalitie tussen de grootmachten en zijn expliciete kritiek op het optreden van de Sovjets in Centraal- en Oost-Europa week hij af van de visie die binnen het ministerie van Buitenlandse Zaken dominant was in de jaren 1944-1945. Deze dominante visie, die de Sovjets welgezind was, werd binnen het departement geschraagd door sleutelfiguren als Paul-Henri Spaak en zijn kabinetchef Edouard Le Ghait.

Hervé de Gruben was niet de enige Belgische diplomaat die afweek van dit interpretatieschema. Samen met diplomaten als Emile de Cartier de Marchienne en Robert de Kerchove d'Hallebast bracht hij een kritische onderstroom binnen de Belgische diplomatieke elite tot uitdrukking, een onderstroom die gevoed werd door het anticommunisme en anti-sovjetisme uit het interbellum.

¹²⁹ Tekst over ‘de verdwijning van Pruisen’, s.d. (zeker na 5 mei 1955; SOMA AA 699, Papieren de Gruben).

In de jaren 1945-1947, toen Hervé de Gruben directeur van de Politiek en later secretaris-generaal werd, deed hij verschillende strategische pogingen om, in de context van de toenemende spanningen en confrontatie tussen de Britten, Amerikanen en Sovjets, de Belgische buitenlandse politiek af te wenden van haar sovjetvriendelijke tendenties. Hij werd binnen het departement een pleitbezorger om het plan voor een vriendschapsverdrag met de Sovjets te laten varen. De Gruben begon bovendien, van zodra de breuk tussen Oost en West zich geopenbaard had naar aanleiding van het Marshallplan, te wijzen op het gevaar van een Sovjetaanval. Hiermee liep hij vooruit op zijn minister, die pas in het najaar van 1948 in zijn publieke vertoog begon te verwijzen naar de angst voor de Sovjets die West-Europa in de ban hield. Aldus trachtte hij binnen de Belgische diplomatieke elite strategisch gebruik te maken van de vertogen die internationaal dominant werden door het proces van vijandige bipolarisering. Van zodra deze anti-Russische en anticommunistische vertogen, die aansloten bij zijn eigen denkkader, zich internationaal manifesteerden trachtte hij ze in het Belgische beleid te integreren.

Na 1949 toonde Hervé de Gruben zich positief over de NAVO en de oprichting van West-Duitsland in een breder West-Europees verband. Deze evoluties in zijn denken kunnen in verband gebracht worden met een bredere beweging die zich in de naoorlogse periode voltrok in de West-Europese christendemocratie. In de jaren 1950 socialiseerden de christendemocraten zich aan de vertogen en praktijken van het atlantisme en steunden ze de alliantie met de Verenigde Staten omdat ze zich konden vereenzelvigen met de Amerikaanse vertogen over het vrije, christelijke westen dat de strijd aanbod met het communisme. Tegelijkertijd echter konden ze hun ideeën over Europese samenwerking blijven baseren op een narratief die de culturele en historische eigenheid van het christelijke West-Europa beklemtoonde ¹³⁰.

Edouard Le Ghait – één van de meest uitgesproken linkse stemmen in het departement Buitenlandse Zaken in de onmiddellijke naoorlogse periode – volgde een ander traject dan Hervé de Gruben. Hij zou zich niet conformeren aan het anti-sovjetisme en het atlantisme, na 1948 belangrijke pijlers van de Belgische buitenlandse politiek. Meer zelfs, hij zou er zich binnen en later ook buiten het departement actief tegen verzetten. Hiermee week hij af van het parcours van andere socialisten die zich wel socialiseerden aan de hegemonische denkbeelden en vertogen van de Koude Oorlog ¹³¹. Zijn aanvankelijk

¹³⁰ Zie WOLFRAM KAISER, "Trigger-happy Protestant Materialists ?...?", p. 68-69. Niet alle katholieken slaagden er overigens in beide narratieven te combineren; een katholieke diplomaat als Delvaux de Fenffe bijvoorbeeld bleef het atlantisme ongenegen omwille van de modernistische elementen in de Amerikaanse beschaving [zie DIRK MARTIN, "Belgian diplomats in the Cold War. The case of Jacques Delvaux de Fenffe", in *Historiens de l'Europe contemporaine*, 8 (3-4), 1993].

¹³¹ Zie STEVEN P. KRAMER, "Belgian Socialism at the Liberation 1944-1950", in *Res Publica*, 20 (1), 1978, p. 131-133 en PATRICK STOUTHUYSEN, "Het debat binnen de Belgische Socialistische Partij over de westerse blokvorming (1944-1949)", in ELS WITTE (ed.), *Tussen restauratie en vernieuwing. Aspecten van de naoorlogse Belgische politiek (1944-1950)*, Brussel, 1989, p. 282-288.

enthousiasme over de Russische Revolutie en de Sovjet-Unie ebde weliswaar geleidelijk weg tijdens zijn verblijf in Moskou en moest plaatsruimen voor een teleurstelling in het Sovjetregime, maar Le Ghait zou nooit zijn pogingen opgeven om de Sovjetpolitiek en de intenties van de leiders in het Kremlin zo genuanceerd mogelijk te begrijpen. Le Ghait interpreteerde de motieven en intenties van de Sovjets in termen van hun angst voor een nieuwe aanval vanuit het Westen en voor een nieuw *cordon sanitaire*. Hij zag de Sovjet-Unie niet als een agressieve, op ideologische werelddominantie beluste macht. Zelfs in het najaar van 1947 en het voorjaar 1948, toen de betrekkingen tussen Oost en West steeds meer gespannen en vijandig werden en in de dominante vertogen in West-Europa steeds minder plaats overbleef voor wederzijds begrip, bleef hij de motieven van de Sovjets vanuit dit defensieve interpretatiekader begrijpen. Volgens Le Ghait veranderden de defensieve beweegredenen van de Sovjets niet, ook niet na de beslissende breuk van de zomer van 1947. Hij bleef pleiten voor vreedzame coëxistentie en een *modus vivendi*, in een periode waarin de meeste diplomaten en politici in West-Europa dit soort van vertoog al achter zich hadden gelaten.

In die optiek verzette Edouard Le Ghait zich ook tegen het Pakt van Brussel. In een strategische poging het denken van Paul-Henri Spaak en het Belgische beleid te beïnvloeden, schreef hij aan zijn minister dat het Pakt een nodeloze provocatie van de Sovjets inhield. Hier begonnen de wegen van Le Ghait en Spaak uiteen te lopen. Spaak had er in 1948 geen probleem meer mee dat zijn oude droom, een West-Europese regionale entente, alleen maar bereikt kon worden in de context van de vijandige bipolariteit. Terwijl veel sociaaldemocraten zich eind jaren 1940 en begin 1950 socialiseerden aan de hegemonische betekenischema's van de vijandige bipolariteit, bleef Le Ghait zich verzetten tegen de hostilisering en militarisering van de internationale betrekkingen. Zo begon hij steeds meer af te wijken van de Koude Oorlog-vertogen die nationaal en internationaal hegemonisch werden. Zijn verzet tegen deze vertogen werd alleen maar duidelijker nadat Le Ghait de diplomatieke carrière had verlaten en zijn tijd begon te wijden aan de kritische studie van de kernwapenoorlog en aan het pacifisme.

* MAARTEN VAN ALSTEIN (*1978) is als mandaatassistent Internationale Politiek verbonden aan het Departement Politieke Wetenschappen van de Universiteit Antwerpen. Hij studeerde geschiedenis, rechten (kandidatuur) en internationale politiek aan de universiteiten van Antwerpen, Gent en Bologna. Zijn doctoraatsonderzoek bestudeert de Belgische diplomatieke elite tijdens het ontstaan van het systeem van de vijandige bipolariteit (1944-1949). Hij publiceerde (in *Diplomacy & Statecraft*) over de houding van de Belgische diplomatieke elite ten aanzien van de Volkenbond.